

קונטרס

זמן השקיעה בירושלים

בס"ד

קונטרס

זמן השקיעה בירושלים

בו תבורר בס"ד דעתם של רבים וגדולים, כי ברוב העיר
ירושלים ת"ו אין לאחר את זמן שקיעת החמה אחרי זמן
ה'שקיעה המישורית', והוא מוקדם בכ- 5 דק' לפני הזמן
המופיע בלוחות.

הדבר נוגע גם לערים נוספות, כמפורט בפרק ז'.

עיה"ק ירושלים תובב"א

ניסן תשפ"ד

לתגובות והערות

ולקבלת הקונטרס:

8429362@gmail.com

ניתן גם לפנות לטלפון 054-8457648

בית העימוד –

פאר שבהדר בחצי מחיר

052-7672674

מִרְנֵי רֹאשׁ הַיְשִׁיבָה הַגָּדוֹל ר' דוד כהן שליט"א

בס"ד ער"ח ניסן תשפ"ד

לידידי הנעלה והמופלג הרה"ג ר' שליט"א

קיבלתי את ספרכם החשוב והיסודי בזמני השקיעה הנכונים, ובפרט בירושלים עיה"ק ת"ו, וראיתי שנכנסתם בעומק ענין זה באופן יסודי. אך בודאי שאיני ראוי להיכנס בעניינים הנוגעים להלכה ולמעשה, אבל בודאי ענין גדול הוא עד מאוד לחזק בכל כוח את הקדמת זמן הכניסה לשבת, שלדאבון לב נהיה פרוץ מאד והרבה מזלזלים בזה. וזכורני שאצל אאמו"ר זצ"ל היה בנפשו שלא לעשות שום מלאכה מזמן של רבע שעה לפני השקיעה, ופעם אחת בביהכנ"ס אחוה סידר אחד את החשמל שבע דקות לפני השקיעה, ואאמו"ר מחה בו בכל תוקף וצעק מנהמת לבו שהוא מחלל את השבת במעשיו. ובודאי מהדברים החשובים ביותר לחזק אצל בני התורה את הזהירות בחילול שבת סמוך לשקיעה, ובפרט שמעכת"ר הראה שהוא מעיקר הדין ממש.

ובעז"ה יהיה הספר לזכות ולברכה, ובזכות שמירת השבת כראוי נזכה לקדושת השבת וברכתה.

דוד כהן

Rabbi Naftoli Ha'kohen Kopshitz

Rabbi of

"Chanichei Hayeshivos" Congregation

Romema, Jerusalem

הרב נפתלי הכהן קופשיץ

רב קהילת ובית המדרש

"חניכי הישיבות"

רוממה, ירושלים

מען למכתבים: רח' פתח תקוה 3 ירושלים טל: 02-5923303 Address: Petach Tikva St. 3, Jerusalem

בס"ד י"ז שבט תשפ"ד

מכתב ברכה

הנני בזה להכיר ולהוקיר את הרב הגאון ר' [REDACTED] שליט"א שהוא תלמיד חכם מפואר מאוד מפארי האברכים ב [REDACTED] ירושלים וזכה לחבר חיבור נפלא בעניני זמן השקיעה בירושלים, והלום חמותי ראיתי אור שהסביר העניין באר היטב שראוי להקדים זמן השקיעה בירושלים שהוא נוגע להרבה איסורים מן החמורות.

ואע"פ שלא עברתי על כל החיבור הגדול הזה מכל מקום הנני להגיד שבחו של ת"ח ולשבח מקחו שערך לנו השולחן זה כשולחן של מלכים.

והנני לברכו מקרב לב שיזכה לזכות את הרבים בחבורים מועילים ולהגדיל תורה ולהאדירה מתוך מנוחת הנפש והרחבת הדעת כל הימים.

כעתירת וכברכת מוקירו ומכבדו כערכו

נפתלי הכהן קופשיץ

נא.א. קופשיץ

הגאון רבי אליהו פוזן שליט"א

דומ"ץ בבי"ד של מרן הגר"נ קרליץ זצ"ל

בס"ד

ט' אד"ב תשפ"ד

לכ' הרה"ג ר' שליט"א

השלו' והברכה

בדבר השקיעה בירושלים, אשר זה מכבר אתה מעורר על זה כי בלוחות המודפסים כיום מחשבין את גובה המקום מחד, ומנכים את כל גובה ההרים עד הים מאידך, ועי"ז מתקבלת "שקיעה" מאוחרת בכמה דקות אחר השקיעה המישורית.

ודבר זה לא יתכן כלל מסברא. [אא"כ הוא מקום סמוך למקום בו השמש נראית בפועל מאוחר, וצ"ע שיעור הקירבה]. וק"ו כאשר אין ההר הסמוך מסתיר, אלא הקרקע עצמה מסתרת משום ריחוקה מהמקום הנמוך.

וגם אאמו"ר זצ"ל הכ"מ לא הסכים לזה, וכן שמעתי מגיסי שדעת מו"ח הגר"י ברטלר זצ"ל היתה נגד חישוב זה. וכן ידועה דעת הגר"נ קרליץ זצ"ל שאפילו לחשב כהמישורי לא הסכים.

ובפרט שכל הענין הוא רק להקל, לא יתכן לפרסם זמן זה כשקיעה בסתם, ועי"ז יקילו בדברים חמורים. לכן טוב הדבר להדפיס לוחות בהם עיקר זמן השקיעה יהיה הזמן המוקדם.

ע"ז באעה"ח

אליהו פוזן

הגאון רבי אליהו דיסקין שליט"א

מראשי ישיבת "נתיב הדעת"

בס"ד

לכבוד הג"ר שליט"א

ראיתי הקונטרס שערך כת"ר בענין "זמן השקיעה בירושלים".

ובאמת מעודי הייתי תמה על זמן השקיעה בירושלים שמופיע בלוחות [חמש דקות לאחר שקיעת המישור], היאך אפשר לתפוס החבל בשתי הקצוות, לאחר את זמן שקיעת השמש לאחר שקיעת המישור במקומות שאין רואים את השמש בפועל.

וכת"ר זכה לבאר הענין בטוב טעם ודעת, והביא דעת רבים מגדולי ישראל בעניינים אלו. ואשרי חלקו שעורר על עניין זה, כי הדבר נוגע לחמורות שבחמורות. [למלאכות שבת, ולחשש מילה שלא בזמנה, ולהפסק טהרה, ועוד]

ביקרא דאורייתא

אליהו דיסקין

פעיה"ק ירושלים תובב"א

ובענין מה שהביא כת"ר שיש מגדולי ישראל (מרבן הגרש"ז אויערבך זצ"ל, והגר"נ קרליץ זצ"ל ועוד) שהורו למעשה שיש לחוש שמא השקיעה ה"נראית" היא הקובעת, ולכן יש מקומות בירושלים שיש לחוש להקדים עשר דקות ויותר לפני השקיעה שבלוחות. ויש שהעירו על זה דאטו בעשירות קרנים תהא השקיעה מעט לאחר חצות. וטענה זו היא גם על השיטה לילך אחר הנץ הנראה. ויש שרצו לחלק בין הרים קרובים לרחוקים. ובדרך אפשר יתכן לומר, שהרים הגבוהים יותר מאיתנו (ומכסים את השמש לפני שקיעת המישור או אחרי הנץ במישור) הנמצאים בתוך ד' פרסאות שזהו שיעור תחומין דאורייתא וזהו שיעור מחנה ישראל, יש יותר סברא להחשיבם ככיסוי בעלמא, שלא להתחשב בהם לאחר את הנץ או להקדים את השקיעה.

והנה גם אם נאמר דלענין השקיעה אין מתחשבים בהסתרת ההרים להקדים את השקיעה, מכל מקום לענין תפילה עם הנץ החמה יש יותר מקום להתחשב בהסתרת ההרים ולאחר את הנץ (מה שנקרא "הנץ הנראה") משום שנאמר "ייראוך עם שמש" ולכך יש מקום גדול לומר דתלוי בראיית השמש בפועל. אכן יש להעיר כי טעם זה שייך רק לענין סמיכת גאולה לתפלה כותיקין, אך לענין זמן ק"ש לכתחילה קודם הנץ החמה, בזה יתכן דדינו שווה לדין שקיעת החמה, ויהיה תלוי בהנץ המישורי, ואכמ"ל.

בס"ד

לכבוד הגהמ"ח הקונטרס החשוב "זמן השקיעה בירושלים"

למותר לציין את חשיבות בירור זמני היום, שהם השורש הגדול בהלכות תפילה, שבת ומועדים. ואף שחשיבותם מצויה דבר יום ביומו, מ"מ אין ידיעת והבנת הדברים לעומקם מצויה כ"כ. ובפרט גדולה חשיבות זמן השקיעה, שהיא קובעת את גבול היום והלילה, שבת ומועד.

בענין הגדרת השקיעה, הנה כידוע פני כדור הארץ אינם ישרים, כך שאם האדם נמצא לפני הרים או בעמק, הרי השמש תסתתר במוקדם, ואם להיפך שהוא נמצא בגובה הר והאופק פנוי, הרי תראה השמש זמן רב יותר, וכמש"כ הגר"א בספר איל משולש.

וטעות גדולה השתרשה בציבור לחשוב שמשמעות השקיעה היא רק 'כיסוי והסתרת השמש', לשון שאכן מוזכרת בדברי הראשונים ובדברי המשנ"ב [סי' רל"ג סקי"ד וסי'רס"א סק"כ וסקכ"ג וסי' תר"ח סק"ב, ובביאה"ל רס"א ס"ב, ובשעה"צ סי' רל"ג סק"י], ומכאן השתרש המושג 'שקיעה נראית'. ולכן יש שנקטו שרק ה'נראית' נחשבת לשקיעה, ולפי"ז השקיעה תלויה באיזה הר נמצא ממולינו, או באיזה עמק אנו נמצאים, ובאיזה סמיכות להסתרה שממול, ויכול הדבר להשתנות מחודש לחודש בלי שום קשר לעונות השנה, מה שגורם לסתירות גדולות, ויש שגם הפליגו לחדש שהשקיעה תלויה בתחום שבת או בגדר עיר, ועוד.

אכן רבי אברהם בן הרמב"ם ז"ל הגדיר את זמן שקיעת החמה 'משמשקע כל עגולת השמש ותערוב השמש תחת עגולת האופק'. "עגולת האופק" הוא 'אופן המפריש' בלשון הקדמונים, וזהו הקו המחלק בכל נקודה ונקודה בכדור הארץ בין חצי כיפת השמים שמעל הארץ לחצי שמתחת הארץ, והוא הקו הישר המקביל לקרקע. ולכן השקיעה אינה בהכרח תלויה בהסתרת השמש מהעין, אלא כאשר השמש יורדת מזווית שמעל הקרקע לזווית שמתחת הקרקע [הקו האופקי] זו היא עיקר שקיעת החמה, [ויעוין כן באבן האזל פ"א מהל' ק"ש ד"ה והנה מצאתי]. ואשר על כן מה שאין אנו מתחשבים בהסתרות מוקדמות של השמש אין זה ענין של 'ניכוי', אלא הוא משום שהשמש נמצאת עדיין 'למעלה', מעלינו, בחלק העליון של כיפת השמים. ואין הבדל בזה בין מקומות גבוהים לנמוכים כיון שהשמש רחוקה מאד מאיתנו, ובו בזמן היא יורדת מתחת גובה הקרקע של המקומות הגבוהים והנמוכים כאחד, וזה חשבון יסודי שרבים טעו בו.

ועוד שעיקר דין יום ולילה אינו תלוי ב'ראיית' גוף השמש, אלא תלוי בשיעור כמות האור, וכדמוכח מדין עה"ש ומדין ביה"ש, ורק לפי הגדרה זו של שקיעה 'זויתית' יבואר יחס הזמן המדויק המובא בדברי הגמ' [שבת ל"ד ול"ה ופסחים צ"ד] בין זמן השקיעה והנץ לזמן עה"ש וצאה"כ, שאינם שייכים כלל להגדרת השקיעה כהתכסות בעלמא. ועכ"פ עיקר השקיעה היא לא 'כיסוי', אלא השקיעה היא 'זויתית', וההגדרה היא 'ירידה'. והבאנו לזה גם סמך ברור משבת ל"ה שהרוצה לידע מתי השקיעה יראה את העשב 'אדאני' שהוא מקביל לזוית השמש ועליו יש לסמוך ביום המעונן. [וכיסוד זה נראה גם לגבי הנץ, אלא שיש נידונים לענין תפילה, ואכמ"ל].

ואמנם כשאנו נמצאים על הר גבוה ולפנינו אופק נמוך ופתוח, מתרחבת זווית הראייה והשמש נראית גם מעט לאחר שקיעת המישור כשהיא כבר בזווית אלכסונית כלפי מטה ומתחת פני הקרקע, ונחלקו בזה חכמי הדור שעבר זצ"ל, והסביר בזה משום שיתכן להחשיב זמן זה כתוספת לעיקר היום כיון שעדיין השמש נראית ומאירה לנו, ולא גרע מעלות השחר שנחשב ליום גמור אף שהשמש לא עלתה מעל האופק, וכאן הוא להיפך, שכל עוד שהשמש נראית נחשב ליום, [ויתבאר היטב לפי יסוד הירושלמי 'שרי עליל שרי נפק' לביאור הגר"א]. ואמנם תוספת זו אינה נחשבת לענין חישוב זמני היום וצאה"כ, אלא רק שעדיין נחשב יום במקום זה. וכעין יסוד זה מבואר בספר סדר זמנים [פתיחה אות י"ט] שבאמת היה להחשיב את תחילת השקיעה כדי שיהיו י"ב שעות שוות, אלא דביאר שם ע"פ הירושלמי דמ"מ דינא הוא שכל עוד שהשמש נמצאת על הארץ הוי יום.

ואמנם איחור זה הוא רק כשיש לפנינו אופק נמוך ורואים עדיין בפועל את השמש, אבל בעיה"ק ירושלים ת"י [וכמוהו ערים רבות] שלמרות שהיא גבוהה הרבה מפני הים לא ניתן לראות את השמש באיחור כיון שהאופק הנראה מהעיר הוא הררי וגבוה, אין משמעות כלל לגובה העיר, ואין אפשרות לאחר את השקיעה אחרי עיקר זמנה שהיא השקיעה המישורית, והיא בערך חמש שש דק' לפני הזמן הנדפס בלוחות.

כמו כן יש להקדים בערב שבת עוד ב' עד ג' דק' מדין 'תוספת שבת' שלרוב הראשונים היא דאורייתא. ונתנו בזה סימן 'הקדם ח"ת' [ח' דק' מזמן השקיעה שבלוח] והנצל מן החטא.

וכבר לפני שנים רבות כתבנו בס"ד את הדברים במאמר "שקיעות מי יבין", ושם התבארו היסודות, א. שקיעה אינה בהכרח 'הסתרה', אלא רק הסתרה שנובעת מירידה שמתחת לקרקע [לאופק] היא נחשבת לשקיעה. והובא כן מגדולי הראשונים. ולכן לפני השקיעה המישורית, עדיין נחשב ליום, גם אם יש הסתרת הרים או שהוא נמצא בעמק. אכן גם לאחר השקיעה המישורית, כל שאין כיסוי של השמש, והיא נראית, הרי עדיין נחשב ליום. ב. ע"פ הגדרה זו, כל מקום בכדור הארץ יש לו שקיעה עיקרית משלו, שתלויה אך ורק במקומו ובקו האופק האמיתי שלו, בלי התחשבות בהרים שלפניו או בשיעור הסמיכות להם. ג. הגדרה זו היא היחידה שמצד אחד מחשיבה לודאי יום כל עוד שהשמש נראית בארץ, ומאידך קושרת בין זמן השקיעה הזוויתית לזמן צאה"כ, וכמבואר להדיא בדברי בגמ' שבת ל"ד.

ולענין דינא, גם מי שהדברים אינם ברורים לו, ולא יצא לו הדבר מכלל ספק, נראה שיש לפסוק להקדים את השקיעה בירושלים כנ"ל, כיון ששיטה זו היא כמכרעת בין שיטת ה'נראית' לשיטת הגרא"י מלצר שהעיקר היא השקיעה המישורית, וכעין שכתב החזו"א [יו"ד הל' תערובות סי' ל"ז אות י"ז ד"ה בפ"ת] לענין ספיקי דגאוני בתראי, יעוי"ש.

ושמחתי מאד לשמוע כי בתקופה האחרונה ישנה התעוררות ע"י כמה ת"ח שליט"א לעשות תיקון בלוחות בענין זה. וכעת יוצא לאור בס"ד הקונטרס הבהיר "זמן השקיעה בירושלים" המסביר את הדברים בטוב טעם ובשפה ברורה, ויוכלו רבנן ותלמידהון לעמוד על בירור הלכה עמומה זו הנוגעת למעשה דבר יום ביומו. ויהי רצון שבזכות בירור זמני ההלכה, נזכה לזמן הגאולה בביאת משיח צדקנו ובנין בית מקדשנו בב"א, וכמו שרמזו גדולים 'מאימתי קוראין שמע בערבית' מתי נדע את הזמנים לאשורם 'משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם' אכ"ר.

הכותב וחותם לכבוד התורה ולומדיה הטרודים לדעת סודה

מנשה אביעזרי

עמרם פריד

בני ברק

ניסן תשפ"ד

ראיתי את הקונטרס שחיברו הרב הגאון רבי
שליט"א בענין "זמן השקיעה בירושלים" ודבריו נכונים שאין
לפרסם רק את הזמן המופיע בלוחות היום אלא יש לפרסם גם
את הזמן המוקדם יותר בכמה דקות ואין להקל בזה

נא לא לפרסם

הגאון רבי נתן רוטמן שליט"א

מראשי ישיבת "נתיבות חכמה"

בס"ד

דברי הרב הגדול ה"חסד לאברהם" [מו"ר הגאון ר' אברהם סומפולינסקי שליט"א] נראים נכונים וברורים, שאין מקום לאחר מהשקיעה המישורית אלא משום שרואים בפועל את השמש באופק, [ונראה לי שיש מקומות בירושלים שזו המציאות שרואים יותר מאוחר כשאין חסימה בהרים שבמערב, אך לא בדקתי זאת במציאות, ואז יש לדון עד היכן כוחה של ראייה זו להפקיע, האם לכל השכונה או רק למקום שבו רואים, כי לא מסתבר שיחשב כבר 'לילה' וע"י הליכה של כמה פסיעות חזרנו להיות ב'יום'], וככל שכתבת במכתבך בבהירות הסברא.

כשגרנו בנזה יעקב מזרח, עורר על זה הגאון המנוח ר' אליהו דוד רייכמן זצ"ל, שצריך להקפיד על המישורית, כיון שה'נראית' אינה 'נראית'.

בברכה
נתן רוטמן

תוכן הענינים

הקדמה.....	א
פרק א' - הגידונים בקביעת זמן השקיעה.....	ה
פרק ב' - שיטת הלוחות בירושלים, והקושי בשיטתם.....	ח
פרק ג' - ניכוי הרים ושקיעה מישורית.....	י
פרק ד' - האם נקודה אחת קובעת לכל העיר.....	כד
פרק ה' - בירור המנהג בירושלים, והתפתחות הלוחות.....	ל
פרק ו' - הוראות גדולי ישראל וגדולי ירושלים להקדים את השקיעה.....	מב
פרק ז' - זמן השקיעה בשאר ערי הארץ.....	מו

הקדמה

זמן השקיעה המופיע בלוחות בירושלים ת"ו, מאוחר בכחמש דק' אחרי זמן השקיעה המקביל לזמן השקיעה שבערים אחרות, וזאת בגלל שמתחשבים בעובדה שירושלים גבוהה בין 700 ל-800 מ' מעל פני הים.

במשך כל השנים היה ידוע ומפורסם כי זמן השקיעה המופיע בלוחות בירושלים אינו מוסכם ואינו פשוט, ואף רבים מהרבנים בעלי הלוחות שליט"א מציינים ומפרסמים זאת, וגם רבים מגדולי ישראל וגדולי ירושלים הורו למעשה להקדים את זמן השקיעה בירושלים לפני הזמן המופיע בלוחות. [דברי גדולי ישראל הובאו להלן בפרק ו']. ונציין בקצרה את הטענות.

יש פוסקים - ובראשם מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל [אבן האזל הל' ק"ש] - שטענו כי יש להסתפק שמא גם במקומות הגבוהים יש לקבוע את זמן השקיעה כמו במישור. עוד יש פוסקים שטענו כי יש לחוש לשקיעה ה'נראית', שהיא מוקדמת מהזמן של הלוחות, כיון שהמציאות היא שכמעט בכל העיר השמש נסתרת כמה דקות לפני הזמן המופיע בלוחות. [מספר הדקות משתנה משכונה לשכונה]. מאידך, אחרים חלקו על טענות אלו, ודעתם כי גובה העיר אכן מאחר את השקיעה, וכן דעתם שאין להתחשב בהרים המסתירים את השמש בזמן מוקדם, עיין להלן פרק א'.

אך המטרה העיקרית בקונטרס זה, הוא לברר טענה חזקה נוספת שטוענים רבים וגדולים, שאפילו אם מקילים בכל נידון בפני עצמו, כלומר, שנוקטים שהגובה אכן מאחר את השקיעה, וכן נוקטים כי אין להתחשב בהסתרות, עדיין לא ניתן לצרף את שניהם יחד באותו מקרה עצמו, כלומר, לאחר את השקיעה בגלל גובה העיר בצירוף 'ניכוי הסתרות'. וזאת, משום שאי ההתחשבות בהסתרות נכון רק ביחס להסתרות 'מוקדמות', כלומר לפני זמן השקיעה במישור, אבל לא ביחס להסתרות 'מאוחרות', שהם אחרי זמן השקיעה במישור, ואין משמעות כלל לגובה העיר אם בפועל כבר לא רואים את השמש. וביארנו זאת בס"ד בהרחבה בפרק ג'.

ולפי טענה זו, אין אפשרות לאחר את השקיעה בירושלים אחרי זמן השקיעה המישורית.

זמן השקיעה המישורית מוקדם בכ-5 דק' לפני הזמן המופיע בלוחות, [ומשתנה קצת בין עונות השנה], והוא מופיע מידי יום בלוח העליון שבלוח החשוב והנפוץ "עיתים לבניה" [נכון להיום, תשפ"ד].

תלמידי חכמים רבים המבינים בנושא זה, וביררו היטב את הענין, הגיעו למסקנה זו, וטוענים בהחלט כי שיטת הלוחות בזה אינה מובנת, ודעתם כי מכיון שבפועל כמעט בכל העיר כבר לא רואים את השמש, לא ניתן לאחר את השקיעה בירושלים מעבר לזמן השקיעה המישורית. וכמה ת"ח כבר כתבו זאת בחיבוריהם: בספר "חסד לאברהם" להגאון ר' אברהם סומפולינסקי שליט"א, האריך והרחיב בטוב טעם ודעת לבאר ולברר את הדברים. וכן בספר "יום ולילה של תורה" [פרק י"ג] להג"ר יעקב גרשון וייס שליט"א. וכן בקונטרס "שקיעות מי יבין" להגאון ר' מנשה אביעזרי שליט"א, ועוד.

והנה בשנים האחרונות היו שפרסמו ועוררו שיש להחמיר ולהקדים את השקיעה בכל שכונה לפי העלמות השמש באותו המקום, ובחלק מהשכונות זה כ-10 דק' או יותר לפני הזמן שבלוחות, ומאידך, אחרים חלקו על כך, וסוברים שיש לנכות את ההסתרות. והנה בגלל שיש כאן שתי שיטות מנוגדות, סוברים רבים כי אם לא מחמירים להקדים את השקיעה כשיטה זו, ממילא השקיעה של הלוחות היא הנכונה. ובקונטרס זה באנו לבאר ולברר שיש בזה עירוב דברים, ויש כאן שני עניינים נפרדים, וגם אם ננקוט שלא מתחשבים בהסתרות ודלא כהחומרא הנ"ל, זהו רק בהסתרות מוקדמות, כלומר לפני זמן השקיעה במישור, אבל אין זה סיבה להקל כהשקיעה שבלוחות, שהם מאחרים את השקיעה כחמש דק' אחרי זמן השקיעה במישור.

ויתכן שגם מהרבנים בעלי הלוחות שליט"א יש שבאופן עקרוני היו מסכימים לכך שזמן הראוי היה לקבוע ולפרסם בלוחות בירושלים שקיעה מישורית, אלא שהם ממשיכים את דרכם של לוחות קודמים שתפסו את הזמן המאוחר כזמן השקיעה. אך עיין להלן בפרק ה' במה שכתבנו על השתלשלות הלוחות בירושלים, ועל מה שאולי גרם לבעלי לוחות לפני שנים רבות לתפוס כך, ושיתכן שלפי מה שידוע כיום המדד המישורי - והוא מקובל לענין חישוב שעות היום או עלות השחר וצאת הכוכבים, וכן בעמקים אין דרך אחרת לקבוע את השקיעה רק ע"פ שקיעה מישורית - גם הם לא היו סוברים כך.

והנה המציאות היא שרבים סומכים בהחלט על הלוחות, ואף לעניינים חמורים הנוגעים לדאורייתות, וסוברים כי זמן השקיעה המופיע בלוחות, הוא הלכה פסוקה וברורה. [ויש לציין, כי בשנים קודמות הלוחות לא היו מדויקים וגם השעונים לא

היו מדויקים, ומטבע הדברים אנשים פחות צמצמו עד הזמן של הלוח, אבל היום שאכשר דרא והלוחות מדויקים, וגם מפרסמים זמן שקיעה לפי רבעי דקות, אנשים יותר סומכים בצמצום]. ולמרות שבעניינים אחרים שבהלכה ישראל קדושים הם, ורוצים שהכל יהיה 'גלאט' ולמהדרין מן המהדרין ללא שום חשש ופקפוק, אעפ"כ בנושא זה אנשים סומכים בשופי ובצמצום על השקיעה המאוחרת של הלוחות גם בעניינים חמורים, וכל זה הוא מחוסר ידיעה, ומחוסר מודעות ציבורית לנושא. [ואמנם רבים אכן יודעים ונזהרים להקדים כמה דקות לפני השקיעה שבלוחות, וכמו שלוחות רבים בעצמם מפרסמים זאת, וכנ"ל]. ולכן השתדלנו לבאר ולפרסם את הדברים בקונטרס זה, למען זיכוי הרבים ומניעת חשש מכשול ח"ו בכמה וכמה גופי תורה.

ושמענו מכמה רבנים שליט"א [וכן דעתם של הגאון ר' שבח צבי רוזנבלט שליט"א והגאון ר' מנחם מנדל לובין שליט"א] כי יש לעשות תיקון בענין זה **גם בתוך הלוחות עצמם**, כיון שההשפעה של הלוחות היא גדולה, ואנשים סומכים למעשה על הזמן שבלוחות, ויש בזה אחריות רבה לבל יהיה חשש מכשול ח"ו.

[ויש לציין, כי הקדמת השקיעה בלוחות, גם אינה מנוגדת ללוח לא"י שהוציא הגרי"מ טוקצנינסקי זצ"ל. כי הן אמנם דעתו של הגרי"מ זצ"ל נטתה לאחר את השקיעה, אך אעפ"כ כתב בספרו "בין השמשות" (עמ' קנ"ח) שמבטל דעתו מפני דעת מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל אפילו בנידון של אותם מקומות שרואים בהם בפועל את השמש באיחור, וכ"ש לגבי כלל העיר ירושלים שהשמש כבר לא נראית בפועל, וא"כ היאך יתכן שהגרי"מ זצ"ל יפרסם בלוח את השקיעה המאוחרת? אלא שבאמת הגרי"מ זצ"ל מעולם לא פרסם בלוח שלו את זמן השקיעה, אלא רק את זמן הדלקת הנרות לשעון אירופי (לפי חישוב של 40 דק' לפני השעה 12 לשעון א"י המכוון על פי קריאת המוגרב), ורק הבאים אחריו העתיקו את זמן השקיעה מהטבלאות שבספרו "בין השמשות", או שחישבו את זמן השקיעה בעצמם על פי שיטה זו, ועיין להלן פרק ה'].

ובדרך אגב, ראוי לציין את מה שכבר ידוע ומפורסם, שבאופן כללי אין לסמוך בצמצום על זמני השקיעה או סוף זמן קריאת שמע וכיוצא בזה, כיון שלפעמים הלוחות או השעונים אינם מדויקים, וגם הלוחות המדויקים לא תמיד יכולים לדייק באופן מוחלט, [וכן יתכנו שינויים קלים בחישוב הרפרקציה בהשפעת מזג האויר], וכן יש הפרשים באותה העיר בין מקום אחד למשנהו, והלוחות נותנים זמן אחד לכל העיר, [ויש שכונות בירושלים, שגם לפי שיטת הלוחות, זמן השקיעה בהם יכול להיות מוקדם בכחצי דקה או יותר מהזמן המופיע בלוח "עיתים לבניה" לירושלים,

בגלל הפרש הגובה והריחוק למזרח], וגם יש לעשות סייג לתורה פן יכשל חלילה ויאחר את הזמן.

יצוין, כי למרות שבערים רבות בארץ, הלוחות מפרסמים את השקיעה לפי זמן השקיעה המישורית, ישנם עוד ערים רבות נוספות בהם קיימת בעיה זו, שיש לוחות המאחרים בהם את זמן השקיעה אחרי זמן השקיעה המישורית למרות שבפועל כבר לא ניתן לראות את השמש, ובפרק ז' פירטנו בס"ד את רשימת הערים.

לגבי זמן הנץ החמה בירושלים, כתבנו הערה קצרה בפרק ד' אות ד'.

פרק א' - הנידונים בקביעת זמן השקיעה

נפסק להלכה, כי בשקיעת החמה מתחיל בין השמשות, דקיימא לן לחומרא כר' יהודה וכרבה [שבת ל"ה א']. וזה נוגע לאיסור מלאכה בערב שבת ויו"ט [מ"ב סימן רס"א ס"ק כ"ג], וזאת מלבד ה'תוספת שבת'. וכן לענין הלכות טהרה. וכן לענין קביעת יום המילה [מ"ב סימן של"א ס"ק י"ד]. וכן לענין סוף זמן תפילת מנחה [מ"ב סימן רל"ג ס"ק י"ד]. וכן לענין סוף זמן סעודה שלישית בשבת ואיסור אכילה לפני הבדלה [מ"ב סימן רצ"ט ס"ק א']. וכן לענין סוף זמן אכילה בערב ט' באב [מ"ב סימן תקנ"ג ס"ק ג'], ולעוד הרבה עניינים מעשיים.

ובירושלים עיה"ק תובב"א, מהרה יבנה המקדש, ודם קדשים נפסל בשקיעת החמה [זבחים נ"ו א'], וכן שלמים נאכלים עד שקיעת החמה [רמב"ם פ"י ממעה"ק הל' ו']. וכן טבילת כהנים לאכילת תרומה וקדשים היא עד שקיעת החמה [שבת ל"ה א'].

והנה הפוסקים דנו במקומות שונים, מתי לקבוע בהם את זמן השקיעה.

נידון א': הסתרות מוקדמות

יש מקומות שבהם השמש נסתרת מוקדם, כלומר לפני הזמן שהשמש היתה שוקעת אילו המקום היה מישורי. וזאת בגלל שהישוב שוכן בעמק, או בגלל שיש במערבו הרים גבוהים המסתירים את השמש מוקדם. ויש לדון האם יש להקדים ולקבוע בהם את זמן השקיעה בזמן שהשמש נסתרת.

ויש מגדולי ישראל [מרנן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, הגר"נ קרליץ זצ"ל ועוד] שהורו למעשה שיש לחוש שמא השקיעה ה'נראית' היא הקובעת, ולכן במקומות כאלו יש להחמיר שנחשב בין השמשות כבר מהזמן שהשמש נסתרת.

אך שיטת הגר"מ טוקצינסקי זצ"ל ועוד, שאין להתחשב בהסתרות אלו, והם אינן מקדימות את זמן השקיעה. ויש לכאורה הכרח לזה מסברא, כי הרי יש מקומות שההסתרות מסתירות את השמש זמן רב לפני זמן השקיעה במישור, ולא יתכן שבמקומות כאלו תהיה השקיעה מוקדמת ביותר, בעוד היום גדול, כשעדיין יש

אור גדול בחלל הארץ וברקיע כמו באמצע היום. [ואמנם יש שרצו לחלק בין הסתרה המקדימה את השקיעה זמן רב, להסתרה המקדימה רק במעט, או חילוקים אחרים]. וכן בספרים החשובים "זמני הלכה למעשה" ו"זמנים כהלכתם", הביאו ראיות ומקורות לדעה זו, שאין להתחשב בהסתרות, ואמנם אחרים כתבו לדון בדברים, ואכמ"ל.

נידון ב': איחור השקיעה במקומות הגבוהים

יש מקומות שבהם השמש נראית עדיין במשך כמה דקות אחרי הזמן שהיתה שוקעת אילו המקום היה מישורי, וזאת בגלל שהעיר שוכנת על הר גבוה, והאופק המערבי נמוך, וע"י כך ניתן לראות את השמש גם כשהיא כבר מתחת האופק המישורי. ויש לדון האם ראיית השמש המאוחרת אחרי זמן שקיעתה במישור, מאחרת את זמן השקיעה.

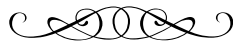
ודעת מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל [במכתבו להגרימ"ט זצ"ל ונכתב באבן האזל הל' קריאת שמע] ועוד, שיש להחמיר ולקבוע גם בהרים את זמן השקיעה כמו במישור, אע"פ שבפועל ניתן עדיין לראות את השמש מחמת הגובה של המקום. [ועיין להלן פרק ג' בביאור ענין זה של קביעת השקיעה לפי המישור].

אך אחרים חלקו על כך, ודעתם שכל שהשמש עדיין נראית במקום זה, לא נחשב שקיעה. ויש שטענו שגם סתימת ופשטות לשונות הגמרא והפוסקים, משמע לכאורה שהשקיעה היא רק כשהשמש שקעה ונסתרה מהעין. וכך דעתו של הגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל. [ואמנם אחרי מכתבו של מרן הגרא"מ זצ"ל אליו, כתב הגרימ"ט זצ"ל שלא אמר זאת כדבר פשוט וברור]. וגם הספרים החשובים "זמני הלכה למעשה" ו"זמנים כהלכתם" דעתם כך למעשה.

[ובדרך אגב, נציין כאן הערה מעשית שרבים אינם מודעים לה, ונביא את מה שכתב הלוח החשוב "עיתים לבינה" (בקונטרס שבסוף הלוח) "ולענין ירושלים ומקומות שהשקיעה מההר מאוחרת מהשקיעה המישורית, כתבו הגרימ"ט בספרו, וכן הגרי"מ שלזינגר, וכן בספר זמני הלכה למעשה, דג' רבעי מיל (לענין סוף בין השמשות) מחושב מהשקיעה המישורית, כי השמש שאנו רואים אחר השקיעה המישורית, אינה מוסיפה אור לכיפת השמים שמעלינו, וא"כ זמן סוף בין השמשות מוקדם בכ-5 דק' משיעורו, כגון 13.5 דק' אינו אלא 8.5 דק' אחרי השקיעה שבלוחות בירושלים". ומטעם זה, אותם הנוהגים להתפלל מעריב בבני ברק 40 דק' אחרי השקיעה, יכולים בירושלים להתפלל 35 דק' אחרי השקיעה שבלוחות, כי זה בדיוק אותו הזמן].

נידון ג': צירוף שני הדברים במקום אחד

בפרק ג' נבאר בעז"ה את הטענה שטוענים רבים, כי גם אם מקילים בכל אחד משני הנידונים הנ"ל, דהיינו שלא מתחשבים בהסתרות, ושהשקיעה בהר מתאחרת אחרי זמן השקיעה במישור, זהו רק במקרים נפרדים ובמקומות שונים. אבל לא יתכן לצרף את שני הדברים באותו המקום עצמו, כלומר לאחר את השקיעה בגלל גובה ההר, כשבפועל כבר לא רואים את השמש בזמן זה.

פרק ב' - שיטת הלוחות בירושלים, והקושי בשיטתם

א. הנה בירושלים ת"ו, הרבנים בעלי הלוחות קובעים את זמן השקיעה **כחמש דק'** אחרי השקיעה במישור. [הערה: הזמנים שבלוח לא"י (טוקצינסקי) מקדימים מעט לזמנים שבלוחות החדשים, ומאידך, הזמנים שבלוח שפירא מאחרים מעט, וזאת מחמת טעויות העתקה שונות, אבל ביסוד השיטה אין הבדל ביניהם].

רבים יודעים כי הסיבה לכך היא מפני שהעיר ירושלים היא גבוהה מאד מהים [כ-700-800 מ'], וגובה העיר מאחר את השקיעה. אך אם נשאל שאלה הגיונית - למה גובה המקום מאחר את השקיעה, הלא כדור הארץ רחוק מרחק עצום מהשמש, וכי הגובה של כמה מאות מטרים יש לו משמעות? - לא כולם ידעו להשיב על כך.

והתשובה לכך היא, כי באמת גובה המקום כשלעצמו, אינו מאחר את השקיעה כלל, וגם בארץ שכולה גבוהה אלפי מטרים מעל פני הים, אין השקיעה מתאחרת כלל מחמת הגובה, והיא תהיה בדיוק באותו זמן כמו במקום נמוך שהוא בגובה פני הים. וההשפעה היחידה של הגובה, היא באופן שע"י הגובה נוצר מרחב ראייה גדול יותר, דהיינו, כשהעיר יושבת בהר, והאופק המערבי הוא נמוך, וע"כ נוצרת זווית ראייה אלכסונית לכיוון מטה, המאפשרת לראות את השמש באיחור, גם כשהיא מעלה או שתיים מתחת האופק הישר.

והנה מעתה נדרש לנו לברר, האם אכן הגובה של ירושלים נותן לנו אפשרות מציאותית לראות את השמש עד זמן השקיעה שבלוחות, או שמא אין הדבר כן.

ב. והנה באמת המציאות היא **שכמעט בכל העיר לא ניתן לראות את השמש עד זמן השקיעה המתפרסם בלוחות**, אלא השמש נסתרת כמה דקות קודם לכן. וזאת, כיון שההרים שסביבות העיר, חוסמים את זווית הראייה שמהעיר לים. ובנוסף לכך, בחלק גדול מהעיר גם בלי הסתרות של 'הרים', לא ניתן לראות את השקיעה המאוחרת, כיון ששטח הרוחב עצמו של העיר, ג"כ חוסם את זווית הראייה לכיוון מטה [עיין להלן פרק ג' אות ו']. והנה לפי זה לכאורה כבר אין כלל משמעות לגובה העיר, והיה צריך לקבוע את זמן השקיעה בעיר כמו במישור.

ובדבר זה יש שני מהלכים שונים בין הרבנים בעלי הלוחות המאחרים את השקיעה בירושלים.

א] יש מהם שטוענים כי מספיק שיש בעיר או בסביבותיה נקודה אחת שמשם אפשר עדיין לראות את השמש, וזה מאחר את השקיעה לכל העיר.

ב] ויש בעלי לוחות אחרים ההולכים בדרך שונה לחלוטין. ולדעתם כל נקודה בעיר באמת קובעת שקיעה לעצמה, אלא שיש לעשות 'ניכוי הסתרות', ולהחשיב כאילו עדיין רואים בפועל את השמש.

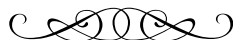
בעז"ה, בפרק ד' נתייחס לסברא הראשונה, ונבאר כי קשה מאד לומר שראיית השמש בנקודה אחת בעיר או סביבותיה תאחר את זמן השקיעה לכל העיר הגדולה.

ובפרק ג' נתייחס לסברא השניה, ונבאר את הטענה כי מה שלא מתחשבים בהסתרות מובן רק בהסתרות מוקדמות, כלומר לפני זמן השקיעה המישורית, אבל לא בהסתרות מאוחרות, כלומר אחרי זמן השקיעה המישורית.

ועל כן טוענים רבים כי **אכן אין אפשרות כלל לאחר את השקיעה בירושלים יותר מאוחר מהשקיעה המישורית.**

ג. ויש לציין שוב את מה שכבר הבאנו לעיל בפרק א', כי יש מגדולי ישראל שהחמירו אף יותר מכך, והורו למעשה כי יש להחמיר ולהקדים את השקיעה מעת היעלמות השמש באותו המקום מחמת הסתרות מוקדמות של הרים וכד', ואף אם הוא לפני זמן השקיעה במישור. ולדעתם, יש שכוונות בירושלים שיש להקדים בהם את השקיעה כ-10 דק' או יותר, לפני הזמן שבלוחות. כמו כן יש לציין כי לדעת מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל ועוד פוסקים יש להחמיר ולקבוע את השקיעה לפי המישור גם בהרים שניתן לראות בהם עדיין את השמש.

ובדברינו לא באנו להאריך ולדון בנידונים אלו, אלא באנו לברר את הטענה שטוענים רבים, כי **גם אם ננקוט לקולא בשני נידונים אלו, מכל מקום לא יתכן לצרף את שני העניינים יחד, וגם במקומות גבוהים אי אפשר לאחר את השקיעה אחרי הזמן המישורי, אם כבר לא רואים את השמש.**

פרק ג' - ניכוי הרים ושקיעה מישורית

שיטת הלוחות

א. כפי שכתבנו בפרק הקודם, הרבה מבעלי הלוחות - המאחרים את השקיעה בירושלים בגלל גובה העיר, אע"פ שבפועל כבר אין השמש נראית - מנמקים זאת, משום שיש לצרף כאן את העיקרון שמנכים את ההרים שבמערב המסתירים את השמש.

ויסוד הענין הוא, שהגרימ"ט זצ"ל בספרו "בין השמשות", וכמו כן הספרים החשובים "זמני הלכה למעשה" ו"זמנים כהלכתם", העמידו שני נידונים:

א] מה הדין בעיר השוכנת על הר גבוה, והאופק המערבי נמוך, וע"י כך רואים את השמש יותר מאוחר במישור, האם אכן מתאחר זמן השקיעה.

ב] מה הדין במקומות שהשמש נעלמת לפני זמן השקיעה במישור, וזהו באופן שהעיר שוכנת בעמק או שיש הרים במערבה, וע"י כך האופק המערבי שלה מוסתר, האם זמן השקיעה מקדים לזמן השקיעה במישור.

והם הכריעו בכל נידון בפני עצמו לקולא: א] שאם השמש נראית באיחור מחמת גובה העיר, הרי השקיעה מתאחרת, ודלא כמרון הגראז"מ זצ"ל שנסתפק בזה. ב] שאין להתחשב בהסתרות המסתירים את השמש מוקדם, וקובעים את זמן השקיעה כמו במישור.

ובירושלים, הם מצרפים את שני העניינים יחד, ומאחרים את השקיעה מחמת גובה העיר, ובניכוי ההסתרות.

הטענה על שיטתם

ב. אך רבים טוענים כי צירוף זה אינו נכון. ובכדי לבאר את הענין, יש לברר ולהעמיד תחילה את עיקר הסיבה וההגדרה למה באמת לא מתחשבים בהרים שבמערב המסתירים את השמש, ולא דנים את ההסתרה הזו כשקיעה. [ולהלן אות ד' נבאר גם מה היא כנראה הבנתם של בעלי הלוחות בסיבת הדבר שלא מתחשבים בהסתרות, ומה שנראה להקשות על שיטתם].

יסוד הענין שלא מתחשבים בהסתרות, הוא ע"פ ההבנה שבשום מקום אין להקדים את השקיעה לפני זמן השקיעה המישורית, מפני שהיא נחשבת 'השקיעה האמיתית' [לשון הגרימ"ט בשו"ת סימן קכ"ח], כיון שאז השמש יורדת מתחת האופק המישורי, שהוא נחשב האופק הבסיסי והאמיתי הקובע את המציאות של 'שקיעה' ו'זריחה'.

וזאת, מכיון שהשקיעה ביסודה נקבעת לפי הזווית של השמש, כלומר, שכשהשמש נמצאת בזווית כלפי מעלה, והיא עדיין מעלינו, נחשב יום, וכשהשמש יורדת מתחת הגובה שלנו, והיא כבר נמצאת בזווית כלפי מטה, זו היא שקיעתה של החמה, ושינוי הזווית הזה, קורה ברגע של השקיעה המישורית, כשהשמש יורדת מתחת האופק המישורי. 'אופק מישורי', פירושו, אופק השווה בגובהו לעיר, ואינו גבוה ממנה ולא נמוך ממנה.

ונבאר זאת. ידוע, כי כדור הרקיע, מחולק לשני חלקים שווים, [שכל אחד הוא 180 מעלות בדיוק], האחד הוא החלק ה'נראה', והשני הוא החלק ה'אינו נראה'. כלומר, כל מקום בעולם יש לו את חצי כדור הרקיע שמעליו, והוא החצי הנראה, ויש לו את חצי כדור הרקיע שמתחתיו, והוא החצי שאינו נראה, וזאת, מכיון ששטח הקרקע עצמה מסתיר אותו. וקו האופק המישורי הוא הקו המחלק ביניהם, [ובלשון הקדמונים נקרא 'אופן המפריש']. ובבוקר כאשר השמש חוצה את קו האופק הזה ועולה לכיוון מעלה, זהו הרגע של הזריחה, כיון שהשמש כבר נמצאת מעל הארץ, והיא בצד הנראה לארץ, וכן בערב כאשר השמש חוצה את קו האופק הזה ויורדת לכיוון מטה, זהו הרגע של השקיעה, כיון שאז השמש כבר נמצאת מתחת הארץ, והיא בצד הנסתר מהארץ.

ולכן כל עוד שהשמש עדיין נמצאת מעלינו, ולא ירדה עדיין מתחת לקו האופק המישורי, אע"פ שבפועל היא כבר לא נראית לנו מחמת הרים שבמערב העיר או מחמת שהעיר יושבת בעמק, אין זה 'שקיעה', ונחשב רק 'הסתרה' בעלמא. וכמו שכשגג של מערה מסתיר את השמש באמצע היום, בודאי אין זה שקיעה, כך גם כשהר מסתיר את השמש לפנות ערב. והשקיעה היא רק כשהשמש חוצה את קו האופק המישורי המקביל לשטח הארץ, שאז היא כבר נמצאת מתחתינו. ושקיעה זו היא הנקראת 'שקיעה מישורית'.

[הערה: יש שסבורים בטעות, כי 'שקיעה מישורית' פירושה שדנים כאילו העיר היא בגובה פני הים. אך האמת היא שאין זה קשור כלל לגובה פני הים, וגם אין לגובה פני הים שום משמעות הלכתית, (והוא רק משמש כאפשרות נוחה להגדיר את שיעור הגובה של כל מקום ומקום), רק העיקרון הוא, שדנים כאילו העיר והאופק בגובה שווה, והשמש נסתרת בזווית ישרה, ולא

בזווית אלכסונית כלפי מעלה או כלפי מטה. ואין שום הבדל אם נחשוב כאילו העיר נמוכה כמו האופק, או שהאופק גבוה כמו העיר, כיון שהשמש שוקעת ונעלמת ברגע אחד מהמקומות הגבוהים והנמוכים גם יחד].

ולפי זה, כל מה שלא מתחשבים בהסתרות, הוא רק שלא להקדים את השקיעה לפני השקיעה המישורית, כיון שעדיין אין זה 'שקיעה' אלא 'הסתרה' בעלמא, וכפי שביארנו. אבל אחרי שכבר היתה השקיעה המישורית, לא שייך כלל לנכות את ההסתרות, כיון שהשמש כבר ירדה מתחת האופק האמיתי שלנו, והיא כבר בחצי כדור הרקיע שמתחתינו ובזווית לכיוון מטה, ואין כאן כלל הסתרה מוקדמת, אלא יש כאן שקיעה בעיתה ובזמנה.

וכשנרצה להגדיר את הכלל מה הם ההסתרות שלא מתחשבים בהם, הכלל הוא, שאם ההסתרות גבוהות יותר מהעיר, לא מתחשבים בהם, כיון שהם מסתירות את השמש בזמן 'מוקדם', לפני ששקעה מהאופק המישורי של העיר. אבל אין אפשרות לנכות הסתרות שהם מקבילות לגובה של העיר או שהם מתחת גובה העיר, כיון שההסתרה שלהם היא אחרי שהשמש כבר ירדה מתחת האופק המישורי של העיר, והם כלל לא גורמים להסתרה מוקדמת.

ואמנם באופן שהעיר גבוהה והאופק נמוך, ועל ידי כך השמש נראית בפועל גם אחרי השקיעה המישורית, יש מקום לומר שנחשב עדיין יום. משום שיש לומר שבשני האופנים נחשב שעדיין יש את 'ממשלת היום' של השמש. דהיינו, או כשהשמש עדיין נמצאת בזווית שהיא מעל הארץ, ומצד המיקום שלה היא עדיין נראית בארץ [לולא שיש כאן הסתרה הדומה לגג או לכותל המסתירים], או כשהשמש נראית בפועל בגלל גובה העיר ביחס לאופק הנמוך, ועל ידי כך יש לה גם השפעה מסוימת על האור בארץ, כי ע"י שהשמש נראית לנו היא גם מאירה לנו יותר. [ודבר זה מבואר בדברי הגרימ"ט בשו"ת (סי' קכ"ח) וכן בספר "זמנים כהלכתם" (פ"ב ס"ג הערה ו'). ואמנם מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל סבר שאם נוקטים לקולא שאין להקדים את השקיעה לפני השקיעה המישורית, בהכרח יש לנקוט גם לחומרא, שאין לאחר את השקיעה אחרי השקיעה המישורית, אע"פ שעדיין רואים את השמש בפועל. ועיין להלן אות ח' מה שכתבנו עוד בזה].

אולם באופן שכבר היתה השקיעה המישורית וגם בפועל אין החמה נראית, בודאי לא ניתן לאחר את השקיעה מחמת גובה ההר. כי כל הסיבה לאחר את השקיעה במקומות הגבוהים הוא מחמת שעדיין לא היתה השקיעה ה'נראית', וכאן הרי אין השמש נראית כבר, כיון שאין לפנינו אופק רחב פתוח המאפשר את ראיית השמש. ובזה אי אפשר לומר את הכלל שלא מתחשבים בהסתרות, כיון שכל עניינו הוא

רק שלא להקדים את השקיעה לפני השקיעה המישורית, וכאן הרי כבר היתה השקיעה המישורית.

ונעתיק כאן ממה שכתב הגאון ר' אברהם סומפולינסקי שליט"א בספרו "חסד לאברהם" [סי' א']: "עד כאן לא דנו לנכות את ההרים המסתירים, אלא רק באופן שההר המסתיר גבוה מהנסתר, ובכך הוא מסתיר את השמש אף מלמעלה כשהיא עדיין גבוהה, והיא נסתרת מאיתנו מלמעלה בזווית אלכסונית, באופן שדומה להסתרה ע"י תקרה שמסתירה את השמש. אבל לנכות את ההרים המסתירים ולהנמיכם אף מתחת הגובה של ההר הנסתר בשעה שהשמש נסתרת בזווית ישרה מההר הנסתר, זה לא עלה על דעת הפוסקים כלל, מפני שבנידון זה הסתרת השמש נעשית על ידי כדור הארץ עצמו, בדיוק כפי שהעומד במישור השמש נסתרת ממנו על ידי האופק ששווה לגובה מקומו, ובאופן זה אנו נמצאים בחצי הכדור המוסתר מהשמש, ולכן ברור שהניכוי הנ"ל אינו חשוב ניכוי הרים, אלא ניכוי מישור של כדור הארץ עצמו המסתיר את השמש, ובזה לא דנו כלל".

ויש שהוקשה להם, באופן שיש במערב הרים הגבוהים מעט יותר מהעיר [כמו המציאות בהרבה שכונות בירושלים], איך נאמר שיש לנכות רק חלק מההר, הרי לכאורה אם מנכים את ההר יש לנכות את כולו עד תחתיתו? – אך התשובה לכך היא פשוטה וברורה. שהרי ה'ניכוי' אינו מחיקה של ההר ולהחשיב אותו כאינו קיים, אלא הכוונה היא שאנו לא מחשיבים את ההסתרה המוקדמת כ'שקיעה', וזאת מכיון שהשמש עדיין לא ירדה לזווית של ה'שקיעה', וכפי שביארנו. וממילא אחרי שהשמש כבר ירדה לזווית של 'שקיעה', לא שייך כלל לנכות, והחמה שקעה בעיתה ובזמנה.

והנה הרבה הביאו ראיה לעיקר הדבר שאין מתחשבים בהרים לענין השקיעה מגמ' שבת [דף קי"ח ב'] יהא חלקי ממכניסי שבת בטבריא, ופירשו רש"י ועוד ראשונים דהוא חומרא, אבל מן הדין אין מתחשבים במה שהשמש נסתרת מוקדם. והנה שם מדובר בהסתרה הגבוהה יותר מהעיר, ואין מזה ראיה כלל לנכות הרים מתחת לגובה העיר. ובאמת הדבר מפורש בדברי המגן אברהם [סימן רל"ג] וז"ל: "מהרי"ל היה מתפלל מנחה בשעת הדחק סמוך לצאת הכוכבים, ואמר אע"פ שנראה בעיר לילה, מ"מ עדיין יום הוא כמ"ש ר"י יהא חלקי ממכניסי שבת בטבריא, וזהו דוקא בעיר שבתיה גבוהים או שיושבת בעמק".

וכמו כן שאר המקורות שהובאו בספרים שונים על עיקר הענין שלא מתחשבים בהסתרות, אין מהם ראיה כלל להסתרות שהם מתחת גובה העיר ואינם גורמים כלל להסתרה מוקדמת, וכל הסתרתם היא רק אחרי השקיעה המישורית.

השפעת הגובה על איחור השקיעה

ג. ויש להדגיש נקודה חשובה. יש שרצו לטעון, כי עצם העובדה שאנחנו נמצאים על הר, היא סיבה להחשיב שהאופק הבסיסי שלנו הוא רחב יותר מבמישור, [כלומר, אם במישור האופק האמיתי הוא תשעים מעלות מקו חצי היום, הרי שבהר האופק הוא לדוגמה תשעים ואחת מעלות], ואם יש הרים שמסתירים לנו את האופק הזה, יש להתייחס אליהם כהסתרה מוקדמת לפני הזווית של השקיעה הראויה למקום זה, ולכן אין להתחשב בהם, אע"פ שהסתרתם היא מתחת גובה העיר ואחרי זמן השקיעה במישור.

אך באמת טענה זו אינה נכונה כלל. כי טענה זו מבוססת על הבנה שכאילו עצם הגובה של העיר הוא סיבה לאיחור השקיעה. אבל הלא באמת אין הדבר כן, כי הרי זהו דבר ידוע ומוסכם שגובה המקום כשלעצמו, אינו מאחר את השקיעה כלל. כי הרי בארץ גדולה מישורית שכולה גבוהה אלפי מטרים מעל פני הים [כמו במדינת מקסיקו וברמת טיבט], לא תתאחר השקיעה כלל מחמת הגובה, והשקיעה תיראה בדיוק באותו הרגע שהשמש שוקעת במישור נמוך שהוא בגובה פני הים. וזאת, מכיון שהמרחק בין השמש לכדור הארץ הוא כ"כ גדול, כך שאין שום הבדל בזמן השקיעה בין מקומות גבוהים לנמוכים, ובו ברגע השמש שוקעת ונעלמת מהמקומות הגבוהים והנמוכים גם יחד. וזו ידיעה פשוטה שיש שטעו בה.

וההשפעה היחידה של הגובה, היא רק במקרה שע"י הגובה נוצר מרחב ראייה גדול יותר. דהיינו, כשהעיר יושבת בהר, והאופק המערבי נמוך, שאז נוצרת זווית ראייה אלכסונית לכיוון מטה, המאפשרת לראות את השמש באיחור, גם כשהיא מעלה או שתים מתחת האופק המישורי. [וזאת משום שהגובה נותן אפשרות לראות למרחק רב, וכיון ששם פני הקרקע בזווית שונה, שהרי כדור הארץ מקומר, השמש נמצאת עדיין מעל אותה קרקע רחוקה, והיא נראית שם גם אחרי שהיא כבר מתחת פני הקרקע שלנו. ויש לציין כי הראייה המאוחרת בהר היא רק לעיני בני אדם, וכן אור השמש יכול להיות ניכר על גבי אילנות וכתלים העומדים זקופים. אבל הקרקע עצמה כבר לא רואה את זריחת השמש, כיון שכל שטח של כל נקודת קרקע מסתיר לעצמו את השמש, כשהשמש נמצאת כבר מתחת הגובה שלו. וגם כשהקרקע עצמה משופעת וע"כ היא רואה עדיין את השמש, זהו רק מפני החלק האנכי המעורב בשיפוע, שהוא דומה לכותל ניצב ולא לקרקע שוכבת].

ואם כן, מה שהשקיעה מתאחרת בהרים, זה לא בגלל הגובה של המקום עצמו, אלא בגלל הפער שיש בין העיר הגבוהה לאופק הנמוך.

ולכן איחור השקיעה הוא רק אם יש באמת לפנינו אופק נמוך, שאז קיימת זווית הראייה האלכסונית כלפי מטה, אבל כשיש הרים ממול, הרי זה לעומת זה עשה

אלקים, וזווית ראייה זו לא קיימת, וא"כ באופן כזה אין כלל משמעות לעובדה שהעיר גבוהה, והגובה איננו גורם כלל איחור בשקיעה. ולא יתכן לומר שאין להתחשב בהסתרות הללו, כיון שההרים אינם גורמים להסתיר את השמש לפני שקיעתה האמיתית, אלא הם רק מבטלים את זווית הראייה שבאופן תיאורטי היתה יכולה להיווצר ע"י הגובה, והם מחזירים אותנו למצב רגיל של מישור. ואין שום הבדל בין זה לבין שטח מישורי גבוה, שזמן השקיעה שם הוא בדיוק כמו במישור נמוך שבגובה פני הים, וכמו שכתבנו.

והגע עצמך, אילו היינו ממלאים עפר את כל העמק שבין ירושלים ובין הקסטל, והיה נהיה הר ארוך מאד שבראשו מישור, הרי היינו רואים לפנינו מישור רגיל, והשקיעה היתה בדיוק באותו זמן שהשמש שוקעת במישור נמוך שבגובה פני הים, וא"כ גם אם יש עמק באמצע לא ישתנה הדבר, כיון שלא קיימת כאן כלל מציאות של שקיעת גובה.

וכך כתב הג"ר יעקב גרשון וייס שליט"א בספרו "יום ולילה של תורה" [פרק י"ג]:
 "כשאנו עומדים על הר, וממערב לנו הר באותו גובה, איננו רואים את השמש יותר מאשר היינו רואים במישור גבוה. וכי מפני שיש כאילו 'שוחה' בין שני ההרים נאמר שההר המערבי אינו אלא הפרעה חיצונית, בעוד שאילו מילאנו את ה'שוחה' בעפר היינו מבינים שהשקיעה היא כשהשמש נעלמת בפועל? אתמהה!"

ועולה מן הדברים, כי אין נכון 'לקדש' את הנתון של ה'גובה' לבדו, כלומר לקבוע את השקיעה בכל מקום לפי שיעור גובה המקום מעל פני הים, כיון שהנתון הסביבתי הוא לא פחות חשוב, כי הרי בכדי שתיווצר 'שקיעה מאוחרת' צריך שיושלמו שני נתונים, א. גובה המקום עצמו, ב. סביבה נמוכה. ואם חסר בנתון הסביבתי, אין משמעות כלל לנתון של המקום עצמו שהוא גבוה מעל פני הים.

לגבי שכונה גבוהה וכד', שבחלקה ניתן לראות את השמש באיחור, ובחלקה אין אפשרות [כגון שכונת בית וגן], עיין להלן פרק ד'. ועיין שם עוד בסוף הפרק בענין הסתרה שעל ידי בניינים.

ההבנה של בעלי הלוחות ב'ניכוי הסתרות'

ד. אחרי כל מה שכתבנו, נבאר גם מה היא כנראה הבנתם של בעלי הלוחות בטעם הדבר שלא מתחשבים בהסתרות - שעל פי זה הם סוברים שיש לנכות גם הסתרות מאוחרות - ומה שנראה להקשות על שיטתם.

נראה כי להבנתם עיקר הטעם שמנכים את ההרים הוא, כי מכיון שההרים בולטים ומשונים מסביבתם, לכן יש להתייחס אליהם כהפרעה חיצונית בעלמא, ולדון אותם כאילו הם אינם קיימים, וע"י כך יש להחשיב כאילו האופק הקיים במציאות

לולא ההרים, הוא האופק של העיר, והסתרת השמש לפני כן נחשבת כ'הסתרה בעלמא' ולא כ'שקיעה'.

ועל פי הבנה זו, דעתם, כי גם במקרה של ירושלים - שהעיר עצמה גבוהה, והסתרת ההרים היא מתחת גובה העיר ואחרי השקיעה המישורית - יש לנכות את ההרים, ולקבוע את זמן השקיעה לפי הזמן שהיו רואים מההר את השקיעה בים לולא כיסוי ההרים. [ואמנם בהמשך הדברים נכתוב את הטענה שלכאורה גם לשיטתם אין אפשרות לאחר את השקיעה בכל העיר, כיון שבחלק גדול מהעיר ההסתרה היא לא בגלל 'הרים', אלא בגלל רוחב השטח של העיר עצמה].

[ואמנם יש לציין, כי אמנם כנראה הגרימ"ט הבין כך כשאיחר את השקיעה בירושלים, אבל בשו"ת הגרימ"ט שיצא לאור בתקופה האחרונה (בסימן קכ"ח מכתבים א' וב'), כותב הגרימ"ט עצמו כי אי ההתחשבות בהסתרות יכולה להתבאר על פי הסברא שכתבנו, כיון שזאת היא הסתרה 'מוקדמת' של השמש, ועדיין לא היתה השקיעה האמיתית, המישורית. וז"ל הגרימ"ט במכתבו: "רואה אני שנסתבך בפרט זה על לא דבר, כאילו לא הבין ביאור נכיון חשבון העומק, והלא באומרי שמנכין את חשבון העומק, הלא הדברים פשוטים ומובנים מאד, שזאת אומרת שהשקיעה המדומה של העומק אין זו השקיעה האמיתית, ורק בזמן השקיעה האסטרונומית (א"ה), כך מכנה הגרימ"ט את השקיעה המישורית, וכן בספרו "בין השמשות" שאז נראים סימני בין השמשות פני מזרח מאדימין והכסף, רק אז נחשבת השקיעה, א"כ א"א לחשוב את חשבון העומק ולהתחשב עם השקיעה המדומה של העומק, וממש כדברים האלו יוצאים גם מפי כת"ר בעצמו "שאינן הטעם וכו' אלא בשביל שלא היתה השקיעה האמיתית". עכ"ל הגרימ"ט.

וא"כ באמת לא מובן איך לדבריו גם בירושלים מנכים את ההסתרות, בעוד שמדובר על שקיעה מאוחרת אחרי זמנה האמיתי, שכבר נראו סימני בין השמשות?

וכן יש לתמוה על הספר החשוב "זמנים כהלכתם" שבכמה מקומות (פרק ב' סעיף ג' אות א' ואות ב' ואות י"א) מבאר את הסברא שאין להתחשב בהרים, בגלל שזו היא הסתרה מוקדמת, ועדיין לא הגיע שינוי האור ברקיע שקורה בזמן שקיעת האופק המישורית, ולכן הסתרה מוקדמת זו אינה נחשבת כשקיעה. וא"כ קשה מאד למה לדבריו מנכים את ההרים גם כשמדובר על שקיעה מאוחרת כמו שעושים בירושלים?].

הקשיים בהבנה זו

ה. אך באמת נראה כי לא יתכן לומר כי זהו הטעם שלא מתחשבים בהסתרות, כי הלא המציאות היא שיש שני אופנים של הסתרות. יש מקרים שההסתרה היא ע"י 'הרים' הנמצאים במערבה של העיר. ויש מקרים אחרים, שהעיר עצמה יושבת

בעמק, והשטח שמחוץ לעמק שהוא גבוה יותר, הוא זה שמסתיר את השמש מוקדם ליושבי העמק.

והנה ההבנה הנ"ל - שההרים הבולטים נחשבים כהפרעה חיצונית, ולכן מנכים אותם ודנים אותם כמי שאינם - היא יכולה להיות נכונה רק בהסתרה שעל ידי 'הר' הבולט מסביבתו, שעליו אולי נוכל לדון שמחמת בליטתו המשוונה מסביבתו, הוא נחשב כמי שאינו. אבל בעיר היושבת בעמק כמו ים המלח או טבריה, שאין ההסתרה מחמת 'הר' המשוונה מסביבתו, אלא שהעיר עצמה היא זאת שמשונה ועמוקה משאר הארץ, וההסתרה היא ע"י 'המישור הרגיל' שסביבות העיר, לא שייכת כלל ההבנה הנ"ל.

והלא אם אנו סוברים שיש לנכות הסתרות, ברור שגם במקומות כאלו יש לנכות. שהרי המקור של הניכוי הוא בעיקר מסברא שלא יתכן שהשקיעה תהיה בעוד היום גדול, כשעדיין הארץ והרקיע מאירים כמו באמצע היום, והלא סברא זו מכריחה את הניכוי בעמקים כמו במקומות המוסתרים ע"י הרים. וכמו כן רבים הביאו מקור לניכוי מהגמ' והראשונים בגמרא דיהא חלקי ממכניסי שבת בטבריא [שבת קי"ח ב'], שמשמע שרק משום חומרא הקדימו את כניסת השבת, אבל לא מן הדין. והלא ההסתרה המוקדמת בטבריה עצמה היא לא רק מחמת 'הרים', אלא שהעיר עצמה נמוכה מאד, והיא יושבת בעמק.

וכמו כן ישנם מקומות רבים שההסתרה המוקדמת אינה מחמת הר הנראה בולט ומשוונה מסביבתו, אלא שגובה הקרקע עולה מעט מעט לכיוון מערב, כדרך הארץ שיש בה שינויי גבהים, מעלות ומורדות. ובזה ודאי לא יתכן להגדיר שיש כאן איזה בליטה משונה שמשום כך נחשיב אותה ככיסוי בעלמא.

ובהכרח, עיקר הטעם שלא מתחשבים בהסתרות, הוא בגלל שהשמש נמצאת עדיין מעלינו, והיא לא ירדה לזווית של שקיעה, וכפי שביארנו. וא"כ אין שום מקור כלל לחדש דין נוסף של 'ניכוי הרים', ולהחליט מסברא שיש לנכות הרים שמשונים מסביבתם ולדון אותם כמי שאינם, וכאילו האופק האמיתי של העיר הוא האופק שהיה נראה לולא ההרים.

עוד יש לטעון, כי אם מנכים את ההרים בגלל שבליטתם המשוונה מחשיבה אותם כאילו אינם קיימים, למה רק ביחס להר המסתיר אנו אומרים שכיון שהוא משונה ובולט אינו קובע את צורת האופק, הלא גם ביחס להר שאנו יושבים עליו נוכל לומר כך, שכיון שהוא משונה אין להתחשב בו, ויש לקבוע את צורת האופק לפי מבנה הארץ בניכוי ההר הזה, וא"כ איך בכלל אנו מאחרים את השקיעה ליושבים על ההר? וכל שכן שבאותו מקרה עצמו, קשה להבין למה רק את ההר המסתיר רוצים להחשיב כהפרעה חיצונית, אבל לא את ההר עצמו שאנו יושבים עליו?

ובאמת שגם מצד הסברא נראה שאין שום משמעות לעצם העובדה שההר בולט ומשונה, כיון שאין לנו אפשרות לשנות את המבנה של העולם, והרים אלו הם חלק בלתי נפרד מהמבנה הטבעי של הארץ, וגם להם יש חשיבות לקבוע את צורת האופק שלפנינו, ואין סיבה לדון כי צורת האופק נקבעת בלי התחשבות בהרים כלל. כך שלכאורה אין בכלל מושג כזה של 'אופק רעיוני', כלומר לקבוע ולדון כאילו באמת יש לנו אופק רחב והוא רק מוסתר ומכוסה ע"י כיסוי חיצוני.

ועוד יש לטעון טענה חזקה על עיקר הרעיון של איחור השקיעה בהרים, ע"י 'ניכוי' ההרים האחרים שממול. כי הלא באמת אדם הנמצא בעיר, ורואה לפניו אופק הררי על פני המערב, והשמש שוקעת אחורי ההרים, הרי אינו מכיר ואינו יודע האם הם בכלל 'הרים' המתנשאים ובולטים גם מצידם המערבי, או שמא הם רמה מישורית ארוכה מאד. ואולי בכלל הם באמת 'מישור' רגיל, והעיר שלו היא זאת שמשונה ונמצאת ב'עמק'. ואפילו את"ל שהם אכן 'הרים' הגבוהים גם מהצד המערבי שלהם, הרי אין לו שום אפשרות במקומו לדעת כמה הם גבוהים מצידם המערבי, ומה שיעורו של האופק הנמוך שמאחוריהם. [ולכן העומד בירושלים, אין לו שום אפשרות לדעת שההרים שהוא רואה באופק, גבוהים מאחוריהם 800 מ']. וא"כ לא מסתבר לומר שכדי להחליט ולקבוע מה הוא ה'אופק' שלו, הוא צריך ללכת למרחק רב, ולבדוק האם בכלל מדובר על 'הרים', ואם כן, מה בדיוק הגובה שלהם בצידם המערבי. ומסברא לכאורה נראה, כי כיון שבמקומו אינו רואה כלל אופק נמוך, אין זה נכון לקבוע כי אכן יש לו אופק כזה.

ובנוסף, הלא המציאות היא, שאין שום משמעות והשפעה לעובדה שאחורי ההרים שממערב לעיר יש שפלה נמוכה עד הים. וכך נראה בחוש למתבונן, שאחרי זמן השקיעה המישורית בירושלים, מלבד העובדה שהשמש כבר שקעה ונעלמה, גם מידת האור בחלל הארץ ובכיפת הרקיע, היא בדיוק כמו במקומות המישור. והלא אם לא היתה שפלה זו, הרי שכבר היינו במצב של אחרי השקיעה וכבר היה נחשב 'בין השמשות', וא"כ לכאורה אין סברא וטעם כלל שבגלל שנודע לנו 'על פי השמועה' שיש ממערב לעיר שפלה נמוכה עד הים, יתאחר על ידי כך זמן השקיעה בעיר, בעוד ששפלה זו אינה נראית ואינה ניכרת בעיר, ואין לה שום משמעות או השפעה על העיר כלל!

עוד נקודה חשובה נראה שכדאי להדגיש. יש שנראה להם בתחושה והשקפה טבעית, שאם השקיעה הנראית לפנינו באופן של העלמות השמש מאחורי 'הרים', אי אפשר לומר שכבר היתה השקיעה, כיון שנראה לכאורה שהשמש רק 'מכוסה' בכיסוי בעלמא מאחורי ההרים. אבל באמת הסתכלות זו אינה נכונה כלל, וכנראה הרגשה זו באה בגלל שכאן בארץ ישראל אנו רגילים לראות את השמש

שוקעת בים, ולכן רק שקיעה כזו מצטיירת לנו בדעתנו כ'שקיעה'. אבל הרי באמת בשאר מקומות בעולם שאין ים בצד מערב, השקיעה כמעט תמיד היא באופן כזה שהשמש שוקעת מאחורי הרים, וזה הוא המראה הטבעי של ה'שקיעה', כי כמעט בכל מקום שהאופק אינו ים הוא מסתיים בהרים [והם לפעמים יותר גבוהים מהעיר, ולפעמים הם מתחת גובה העיר]. ולכן גם כאן בארץ, אין שום סיבה לשייך את השקיעה לים, מלבד במקומות שאכן רואים את הים במציאות, שאז באמת האופק ה'נראה' הוא הים.

בעיה נוספת בזמן השקיעה שבלוחות

ו. מלבד כל זה, יש לטעון עוד, כי גם לפי שיטת בעלי הלוחות כי בכל מקרה יש לנכות הרים הבולטים ומשונים מסביבתם, עדיין לכאורה לא ניתן לאחר את השקיעה באופן כללי בכל ירושלים. וזאת משום שישנם מקומות רבים בעיר [ואולי אפילו ברוב העיר הוא כך], שהסיבה שלא רואים את השמש במאחר, אינו כלל בגלל הסתרה של 'הרים', אלא בגלל רוחב השטח של ההר עצמו.

כי הרי גם העומד על הר ורואה את השקיעה באיחור באופק הנמוך, זהו רק אם הוא נמצא בשיפוע ההר כלפי מערב, או שהוא עומד בראש ההר סמוך לקצה הגובה של ההר. אבל אם הוא יכנס פנימה אל עומק השטח של רוחב ההר, כבר נחסמת לו הזווית שכלפי מטה, כיון שרוחב השטח המישורי של גובה ההר חוסם את הזווית האלכסונית, והוא כבר לא יראה את השמש אחרי השקיעה במישור. ובחלקים גדולים מהעיר [שאינם בקצה הצופה למערב], זו היא המציאות, שרוחב השטח עצמו חוסם את זווית הראייה לים.

והלא באופן כזה ודאי לא יתכן להחשיב את ההר עצמו שאנו יושבים עליו כבליטה משונה שיש לנכותה, כיון שהוא המשך ישיר למקום הגבוה עצמו שאנו יושבים עליו. כי הלא את ההר עצמו שאנו יושבים עליו, בהכרח אנו לא מחשיבים כך ולא מנכים אותו, [ולשיטתם כנראה הפשט הוא מפני שהאדם אינו רואה את מקומו כבליטה חיצונית], דאם לא כן אין לנו כלל אפשרות לאחר את השקיעה מחמת הגובה שלו. ואיך יתכן לנכות בכל נקודה ונקודה באותו הר עצמו רק ממקום מעמד רגלינו ומערבה?

וניקח דוגמה משכונות נווה יעקב ופסגת זאב בירושלים. בשכונות אלו כבר לא ניתן לראות את השמש זמן רב לפני זמן השקיעה המופיע בלוח. וכשנבוא להסביר מה היא הסיבה לכך, יתחלק הדבר לשתי סיבות שונות. א. מה שהשמש נסתרת 'מוקדם' עוד לפני זמן השקיעה במישור, זהו באמת בגלל הסתרה של 'הרים', וזאת

מכיון ששכונות אלו יושבות על שיפוע מזרחי של ההר, או לרגלי ההר במזרחו. ב. אבל מה שלא רואים בהם 'שקיעה מאוחרת' כלומר אחרי זמן השקיעה במישור, זה בכלל לא בגלל הסתרה של 'הרים', כי הרי אפילו אם היינו מיישרים את בליטת ההר שממערב להם, וכל השטח הזה היה מישורי ושווה בגובהו לשכונות אלו, גם כן לא היה ניתן לראות את השקיעה בים, כיון ש**רוחב השטח עצמו** מונע את האפשרות לצפות כלפי מטה, וככל רמה גבוהה מישורית שהשקיעה בה היא בדיוק כמו במישור שבגובה פני הים. וא"כ אין שום משמעות לעובדה שהשטח כולו גבוה 700 מ' מעל פני הים, ואין סיבה לאחר בהם את השקיעה אחרי זמן השקיעה המישורית [כחמש דק' לפני הזמן שבלוח].

וכל זה הוא מלבד מה שכתבנו לעיל, שגם בשכונות שהסתרת השקיעה המאוחרת היא למשל ע"י הר הקסטל, יש לדון זאת ככל הסתרה של מישור, כיון שההר המסתיר גובהו כההר הנסתר. וכמו שאם היינו ממלאים עפר את כל העמק שבין ירושלים ובין הקסטל, והיה נהיה הר ארוך מאד שבראשו מישור, היינו מבינים שהשקיעה היא בדיוק באותו זמן שהשמש שוקעת במישור נמוך שבגובה פני הים. והוא הדין כשיש עמק באמצע, לא ישתנה הדבר, כיון שלא קיימת כאן כלל מציאות של שקיעת גובה.

גם בעלי הלוחות מכירים בשקיעה מישורית

ז. יש לציין, שבאמת גם בעלי הלוחות עצמם מחשיבים את השקיעה המישורית כזמן השקיעה הבסיסי. שהרי לענין חלוקת שעות היום לדעת הגר"א [לענין סוף זמן ק"ש ותפילה, ועוד] שמחשבים מהנץ עד השקיעה, גם הם מחשבים לפי הנץ והשקיעה המישוריים, ואפילו במקומות הגבוהים. וכן לענין קביעת זמן השקיעה בעמקים, הם סוברים שיש לקבוע בהם את השקיעה בזמן השקיעה המישורית, ולכאורה אין לזה סיבה אחרת מלבד ההבנה שהשקיעה המישורית היא השקיעה הבסיסית, ואין אפשרות להקדים את השקיעה קודם לכן, וכפי שכתבנו לעיל.

וכמו כן הם גם נוקטים ששיעור ג' רבעי מיל או ד' מיל האמור בגמרא שמהשקיעה עד צאת הכוכבים, וכן ד' מיל האמור לענין הזמן שבין עלות השחר להנץ החמה, הכוונה לזמן השקיעה והנץ המישוריים, וע"פ זה הם קובעים את המעלות של צאת הכוכבים ושל עלות השחר.

וא"כ לא מובן לשיטתם גופא, מדוע אכן לא ננקוט בפשיטות כי כל הסיבה שלא מתחשבים בהסתרות, הוא משום שעדיין לא היתה השקיעה המישורית שהיא השקיעה האמיתית גם לשיטתם, וא"כ אין מקור לנכות הסתרות אחרי זמן זה.

שקיעה 'נראית'

ח. יש שטענו שלכאורה על כרחך אין משמעות לזמן השקיעה המישורית, כי מכיון שאנו נוקטים לאחר את השקיעה בהרים כשרואים שם את השמש יותר מאוחר מבישור, א"כ לכאורה השקיעה תלויה ב'נראה' בלבד, ולא בזווית המיקום של השמש.

והנה באמת זו היא טענת מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל. ולדעתו, באמת יש להסתפק האם השקיעה המישורית היא הקובעת, ואין להקדים את השקיעה במקומות המוסתרים, ולא לאחר אותה במקומות הגבוהים אע"פ שהשמש עדיין נראית, או שמא השקיעה ה'נראית' היא הקובעת, ובמקומות המוסתרים השקיעה באמת מקדימה לפני המישור, ובמקומות הגבוהים היא מתאחרת אחרי המישור.

אך בדברינו לעיל הבאנו את הסברא שטענו אחרים [וכך מבואר בדברי הגרימ"ט זצ"ל בשו"ת הגרימ"ט סי' קכ"ח], שיש לומר שבכל אחד משני האופנים יש להחשיב שעדיין יש את 'ממשלת היום' של השמש, דהיינו, או כשהשמש עדיין נמצאת בזווית שהיא עדיין מעל הארץ, ומצד המיקום שלה היא עדיין נראית בארץ לולא שיש כאן הסתרה כעין כותל המסתיר, או כשהשמש עדיין נראית בפועל בגלל גובה העיר ביחס לאופק הנמוך, ועל ידי כך יש לה גם השפעה מסוימת על האור בארץ, כי ע"י שהשמש עדיין נראית היא גם מאירה לנו יותר, ואע"פ שהיא נמצאת כבר בזווית שמתחת האופק המישורי.

ואם יהיה מי שלא יסכים עם ההבנה שיש שני אופנים לאיחור השקיעה, וגם יסבור מכח הסברא או מכח ראיות או מסתימת לשונות הפוסקים שראיית השמש בהרים אכן מאחרת את השקיעה גם אחרי שקיעתה במישור, בהכרח המסקנה תצטרך להיות כמו הצד השני שהעלה הגרא"מ זצ"ל, שבאמת ה'נראה' קובע את זמן השקיעה גם לחומרא, והסתרה של השמש ע"י הרים וכד', באמת מקדימה את השקיעה גם לפני זמן השקיעה במישור, [ואכן יש פוסקים שהחמירו בזה למעשה, וכפי שהבאנו לעיל], כיון שאין לנו סברא ברורה אחרת לאי ההתחשבות בהסתרות, וכפי שהארכנו לעיל. וממה נפשך אין אפשרות לאחר את השקיעה בהר, כשפועל השמש כבר נסתרה, כפי שהלוחות עושים בירושלים.

ונראה להביא ראיה להבנה הנ"ל שיש שני אופנים שנחשב עדיין יום. דהנה לדעת רב יוסף [שבת ל"ד ב'] מתחיל בין השמשות רק משהכסיף התחתון, והוא אחד מ"ב במיל [כדקה וחצי] אחר שקיעת החמה. והנה שיעור זה וכן שיעור ג' רבעי מיל או ד' מיל שמהשקיעה עד צאת הכוכבים, הוא בהכרח מחושב מזמן שקיעה קבוע, ולא מהשקיעה הנראית המשתנית ממקום למקום, כיון שההכספה בכיפת הרקיע וכן זמן יציאת הכוכבים שתלוי במידת האור

ברקיע, אינו משתנה ע"י הקדמת או איחור העלמות השמש. [ולכן ההפרש בין השקיעה שבלוחות לזמן צאת הכוכבים של מוצ"ש, ארוך בבני ברק ובת"א בחמש דק' יותר מבירושלים]. וזמן השקיעה הקבוע האמור בזה, הוא בהכרח זמן השקיעה שבמישור, וכן מוסכם על כל בעלי הלוחות.

ולפי זה, בהרים שהשמש נראית עדיין במשך כמה דקות אחרי השקיעה במישור, התחתון מכסיף בזמן שהשמש עדיין נראית לנו, והלא אם פשוט לנו שכל עוד שהשמש נראית, נחשב שעדיין לא שקעה החמה, א"כ עדיין לא התחיל בין השמשות אע"פ שכבר יש את המציאות של ההכספה שהיא הגורמת תמיד את בין השמשות, [שהרי גם לרב יוסף יש את התנאי של שקיעת החמה כלשון הברייתא, וגם הרי לא יתכן שלרבה הוא עדיין יום ולרב יוסף הוא כבר בין השמשות]. ומוכח שיש שני אופנים שבכל אחד מהם יש להחשיבו עדיין יום, דהיינו או שעדיין לא באה ההכספה, ואע"פ שהשמש כבר שקעה, או כשהשמש עדיין נראית לנו בפועל. [אך יש לציין שראיה זו היא רק לפי הפירוש הפשוט שההכספה היא בכיפת הרקיע (ולהגאונים ע"כ הוא בצד מזרח כמו שכתב הגרימ"ט ועוד אחרונים), וא"כ בהרים ההכספה היא לפני השקיעה ה'נראית', אולם בתשובת הגאונים פירשו דהכסיף התחתון הוא בחלל הארץ, וא"כ י"ל שבהרים גם ההכספה מתאחרת].

ועוד יש להביא ראיה לעיקר הדבר שראיית השמש בפועל מאחרת את השקיעה. דהנה בסנהדרין דף מ"ב א' מבואר דאם עד אחד אומר קודם הנץ החמה ואחד אומר אחר הנץ החמה עדותו בטלה, כיון שהוא דבר הניכר וא"א לטעות בזה. והרמב"ם [הל' עדות פ"ב ה"ה] כתב שהוא הדין גם בשקיעה. ומשמע מזה שהנץ והשקיעה תלויים בהנראה לעיני בני אדם. ואמנם אין מזה ראיה שגם 'הסתרה מוקדמת' נחשבת כשקיעה, כי אפשר לפרש שפיר דאיירי דוקא במקום שהאופק פתוח ואינו מוסתר, והנץ והשקיעה בזמנם ניכרים לעין. אך זאת לכאורה מוכח שכשאין הסתרות מוקדמות, נקבעים הנץ והשקיעה לפי מראה העין, ולא לפי נקודת הנץ והשקיעה המישוריים. ואולי אפשר לדחות, שהנץ והשקיעה שהוזכרו בדברי הגמ' והרמב"ם שם, אינם בהכרח הנץ והשקיעה ההלכתיים, אלא הכוונה לזמן שהשמש בפועל נראית או נעלמת באותו המקום, וצ"ע.

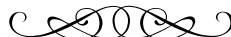
מאידך גיסא, יש הטוענים כי עצם הדבר שלא ידוע לנו מה הוא שיעור הסביבה שתיחשב השמש כ'נראית' [עיי' בפרק הבא] זה גופא ראיה להצד של הגרא"ז מלצר זצ"ל שהשקיעה המישורית היא השקיעה בכל מקום, ואין הגובה מאחר כלל את השקיעה. ועיי' בספר "חסד לאברהם" להגר"א סומפולינסקי שליט"א שמוכיח עוד מסברא, כי לכאורה קשה לומר שהשקיעה בהר שבמזרח תהיה מאוחרת יותר ממקום נמוך שבמערבו, ומסתבר שסדר הזמנים בעולם נמשך כסדר הילוך החמה לפי מזרח מערב צפון ודרום, ועיי' שם עוד מה שהאריך בטוטו"ד. ונציין עוד, כי גם לפי שיטת הגר"ז זצ"ל [הובאו דבריו בסמוך באות ט'] שגם במישור השקיעה נקבעת לפי ההרים, מתורצים טענות אלו, כיון שגם לשיטתו זמן השקיעה שווה בכל מקום, ואינו משתנה אלא לפי סדר הילוך החמה בלבד.

העולה מן הדברים

ט. העולה מן הדברים, כי אין נכון 'לקדש' את הנתון של ה'גובה' לבדו, כלומר לקבוע את השקיעה בכל מקום לפי שיעור גובה המקום מעל פני הים, כיון שהנתון הסביבתי הוא לא פחות חשוב, כי הרי בכדי שתיווצר 'שקיעה מאוחרת' צריך שיושלמו שני נתונים, א. גובה המקום עצמו, ב. סביבה נמוכה. ואם חסר בנתון הסביבתי, אין משמעות כלל לנתון של המקום עצמו שהוא גבוה מעל פני הים.

ואשר על כן טוענים רבים כי באופן כללי אין אפשרות לאחר את השקיעה בירושלים אחרי זמן השקיעה המישורית, כיון שהנתון הסביבתי לא קיים, ולכן במציאות כבר לא רואים את השמש, וא"כ אין שום יתרון לגובה של העיר. ודין ירושלים כדין רמה מישורית גבוהה, שזמן השקיעה בה שווה לזמן השקיעה במישור שבגובה פני הים.

בשולי הדברים יש לציין, כי זמן השקיעה של הלוחות בירושלים הוא אכן נכון לשיטת הגר"ז זצוק"ל בפסקי הסידור, שמאחר את השקיעה גם במישור לפי הזמן שהשמש נראית עדיין מההרים הגבוהים שבארץ ישראל, [ועיין גם בתוספת מעשה רב אות י"ט מה שכתב מרבינו חיים מוואלוז'ין זצוק"ל], כך שלשיטתו, בכל מקום שהוא, ולא דוקא בירושלים, השקיעה מאוחרת בכחמש דקות. [ושמענו מאחד מגדולי הרבנים שליט"א שיתכן שזהו סניף ליישב את מנהג הלוחות בירושלים]. ואמנם שאר הפוסקים לא כתבו דבר זה, וגם המנהג הפשוט בכל מקום הוא דלא כהגר"ז זצ"ל, שהרי במישור לא מאחרים כלל את השקיעה אחרי שקיעת החמה מתחת האופק. [כמו כן לשיטה זו של הגר"ז יש גם להקדים את סוף זמן קריאת שמע (השני) בכ-3 דק', שהרי לפי שיטה זו, גם הנץ החמה מקדים בשיעור זה].

פרק ד' - האם נקודה אחת קובעת לכל העיר

ראיית השמש בנקודה אחת בעיר

א. והנה יש בעלי לוחות שהסכימו כי אכן אין אפשרות לאחר כך את השקיעה אם לא רואים את השמש בפועל, אך טוענים שאם יש בעיר איזה שהוא מקום שהשמש עדיין נראית, זה מאחר את השקיעה לעיר כולה. ועל פי זה, הם קובעים את השקיעה לכל ירושלים לפי ראיית השמש בבית וגן או בגילה או במושב עמינדב הסמוך לירושלים. זמן השקיעה בלוחות אלו דומה לזמן השקיעה המאוחר שבלוחות האחרים הקובעים ע"פ שיטת 'ניכוי הסתרות'.

[המציאות היא, כי בחלק מהשנה ניתן לראות את השקיעה בים באזור שכונת בית וגן, וכן בשכונת גילה. ממקומות אחרים בעיר אין אפשרות. ואמנם ניתן לראות את השקיעה המאוחרת בסמוך לירושלים במושב עמינדב, וכן בחלק מהשנה ניתן לראות מאזור קבר שמואל הנביא הסמוך לירושלים. ע"פ הרה"ג ר' חיים קלר שליט"א בעל תוכנת "לוחות חי"].

ואמנם מקור הזמן המאוחר שהתקבל בלוחות [עיין בפרק הבא] אין יסודו כלל מטעם זה, כי הלא ה"נברשת" והגרימ"ט והר"נ סופר זצ"ל איחרו את השקיעה בירושלים אף אם לא רואים את השמש כלל מהעיר, שהרי בזמנם שכונות בית וגן וגילה לא היו חלק מירושלים. [ואמנם בדברי הר"נ סופר והגרימ"ט מבואר כי הצליחו לראות מהעיר עצמה את השקיעה המאוחרת מבין ההרים (כנראה מהגג של מבנה גבוה שהיה קיים אז בשכונת מחנה יהודה, כששאר האזור עדיין לא היה בנוי), אלא שזה היה רק בימים בודדים בשנה וכמו שכתבו בפירוש, וגם בהם כתב הר"נ סופר שראו רק 'כמעט' עד הים]. וכן בדברי ה"נברשת" והגרימ"ט מבואר שטעמם הוא מחמת 'ניכוי הסתרות'. אלא שהלוחות הנ"ל קובעים 'כשיטתם' אך לא 'מטעמם'.

שיטה זו מסתמכת על דברי שו"ת "בית דוד" [סימן קכ"ו] שכתב שאם נראית השתקפות השמש על ראש הדבר הגבוה בעיר נחשב עדיין יום, ומרן החיד"א זצ"ל הביא דבריו ב"ברכי יוסף" [או"ח סימן של"א], וכתב שכך המנהג בירושלים ובחברון, וכן הובאו דבריו ב"כף החיים" [סימן של"א ס"ק ל"ה].

כמו כן הסתמכו על דברי ה"בן איש חי" [ש"א ויקהל ט' ו"רב פעלים" ח"ב או"ח י"ט] שכשדן מה הוא זמן שקיעת החמה בעיר בגדאד, כתב כי זמן השקיעה הוא שבע דק' לפני קריאת המוגרב, כי אע"פ שכבר עשר דק' לפני המוגרב לא תתראה השמש בבתים, מכל מקום במקומות הגבוהים היא נראית עד שבע דק' קודם קריאת המוגרב.

הקושי בשיטה זו

ב. והנה רבים טענו [ספר "זמני הלכה למעשה" (עמ' ק"מ) וספר "זמנים כהלכתם" (פ"ב ס"ד) ובקונטרס שבסוף לוח "עיתים לבינה"] כי אין כוונת ה"בית דוד" והחיד"א לומר שראיית השמש בנקודה אחת היא 'סיבה' לאחר את השקיעה בכל העיר, כי אין בזה סברא כלל, ובודאי יש לקבוע בכל מקום כפי מה שהוא, אלא הכוונה ל'סימן' בעלמא, כי בדרך כלל כשהשמש נראית על גבי איזה שהוא מקום גבוה בעיר, גם בכל העיר אין כאן אלא הסתרות בעלמא, שאין להתחשב בהם.

ויש להוסיף [וכן כתב בספר "חסד לאברהם"] כי 'סימן' זה של השתקפות השמש על גבי דבר גבוה בעיר שכתב ה"בית דוד", הוא נכון גם לפי מה שכתבנו שלא מנכים הסתרות מאוחרות, דהיינו אחרי זמן השקיעה המישורית, וזאת מפני שהשתקפות השמש על כתלים ואילנות היא קיימת במציאות בדרך כלל רק לפני השקיעה המישורית, אבל לאחר מכן, גם אם יש בעיר נקודות גבוהות שניתן לראות מהם עדיין את השמש, הזריחה שלה כבר חלשה, ולא ניכרת עליהם השתקפות של שמש, וזאת מחמת עובי האטמוספירה המכסה את השמש [עיין תמיד ל"ב א'], ובפרט כאשר גלגל השמש כבר התחיל לשקוע, ורואים רק חלק מהשמש. [ובירושלים העתיקה שהוזכרה בדברי החיד"א, בלאו הכי אין אפשרות לראות את השמש אחרי השקיעה המישורית]. וכמו כן גם דברי ה"בן איש חי" נאמרו לפני השקיעה המישורית, שהרי מדובר שם על שבע דק' לפני קריאת המוגרב.

ואולם אחרים הבינו ופירשו, כי אכן מבואר בדברי ה"בית דוד" והחיד"א שמקום אחד בעיר הוא אכן 'סיבה' לקבוע לכל העיר, וציינו גם לספר "נתיבות שלום" [ח"א דף ק"ע] להגרמ"נ כהניו זצ"ל מדייני ירושלים, שכתב כך.

ואולם הדבר צריך ביאור, כי מסברא לכאורה נראה שהשקיעה נקבעת בכל מקום ומקום לפי מה שהוא, ומדוע נקודה אחת בעיר תקבע לכל העיר? ועוד, מהיכא תיתי שדבר זה יהיה נידון לפי גבולות של 'עיר'? ומה נאמר בשטח שאינו בנוי כלל, כגון בדרך או בשדה? ובנוסף, גם לא ברור על פי מה נחליט ונקבע מה נחשב כחלק מהעיר לענין זה, והאם זה יהיה תלוי בגדרי החיבור שנאמרו לענין תחום שבת או

לענין מגילה? [ובדברי ה"נתיבות שלום" הנ"ל משמע שהוא מדין 'אין עושים אגודות אגודות' באותה העיר, וצ"ב].

[ויש לציין שהגרא"ז מלצר זצ"ל בתוך דבריו צידד שאולי הדבר תלוי בתחום שבת. ולא ברור אם כוונתו לאלפים אמה בלבד ממקום מושבו, או שגם כל העיר בכלל התחום. ואמנם הוא לא פסק כן למעשה, וגם אין זה נוגע לעניינינו, כיון שדבריו נאמרו בפירוש רק לגבי לקבוע ע"פ השקיעה המישורית במקומות שיש בהם הסתרה מוקדמת, אבל לא לראייה מאוחרת אחרי השקיעה המישורית].

גם למקילים, זהו רק ל'סביבה הקרובה'

ג. ויתכן שמסבירא אפשר להבין את ההנחה שראיית השמש במקום הגבוה מועילה, כי הרי באמת גם במשך היום לא ניתן לראות את השמש בכל מקום ומקום, שהרי בתוך הבתים לא רואים את השמש, וצריכים לצאת החוצה כדי לראותה, וכן בשאר המקומות המוסתרים ע"י בתים או אילנות וכד' לא תמיד ניתן לראות את השמש, וכשאדם רוצה לראות השמש, דרכו ללכת למקום הסמוך שמשם ניתן לראותה, ולכן יש לומר כי ע"י ראיית השמש במקום אחד, היא נחשבת לכל הסביבה כ'נראית'. ושמענו בשם הגאון ר' גדליה נדל זצ"ל שהעלה את האפשרות לומר סברא זו.

אלא שלפי הבנה זו, נראה בפשיטות כי גם להסוברים שראיית השמש במקום אחד מועילה, בודאי יש גבול ושיעור בזה, כלומר שראיית השמש במקום אחד יכולה להועיל רק לכל הסביבה הקרובה, אבל לא למקומות מרוחקים יותר, ואף שהם באותה העיר, ואין הדבר תלוי כלל בשם 'עיר', אלא בשיעור הסמיכות והקירבה.

ולפי זה, בעיר ירושלים אין סברא כלל שראיית השמש בנקודה אחת תועיל לכל העיר הגדולה. ובאמת הדבר נראה מוכרח, כי הלא בעיר גדולה כמו ניו יורק, או אם ירושלים תתפשט ותתרחב עד גוש דן, ודאי שלא יהיה מי שיאמר שהשקיעה תתאחר בכל העיר בגלל ראיית השמש בנקודה אחת, וא"כ על כרחינו שיש שיעור וגבול בזה, וא"כ איך נוכל לאחר את השקיעה בכל ירושלים רבתי בגלל ראיית השמש בבית וגן או בגילה?

וגם ה"בית דוד" והחיד"א שהבאנו דבריהם לעיל, [גם בהנחה שכוונתם ל'סביבה' ולא ל'סימן'], מסתבר שדיברו על הסביבה הקרובה למקום ראיית השמש וכמו ירושלים העתיקה או חברון העתיקה שהוזכרו בדברי החיד"א, שמדובר על שטח קטן, ואין מזה כלל ראייה לירושלים הגדולה של היום. ובאמת, שמצד עצמו הדבר נראה שהם דיברו על הסביבה הקרובה ממש, כי הלא גם באופן מציאותי לא היה

שייך בכלל לדעת בשעת מעשה [בזמן לידת תינוק בערב שבת, שעל כך דיברו ה"בית דוד" והחיד"א], כי באותו הרגע השמש אכן נראית עדיין במרחק, ומסתבר שהם דיברו באופן שהשתקפות השמש קיימת מול עיניו או בקירוב מקום ממש.

ולכן נראה שגם אם ננקוט להקל כאותם הטוענים שראיית השמש מועילה לסביבה הקרובה, קשה לתת בזה שיעור למעשה עד היכן מועילה הראייה המאוחרת של השמש, כיון שלא נמסר לנו מחז"ל גבול ושיעור בזה. [ויש לציין כי מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל בתוך דבריו העלה אפשרות לומר שהוא תלוי אם יש שהות ללכת מכאן לאותו מקום, ולראות את השמש, אך לא כתב כן כדבר מוחלט, וגם דבריו נאמרו שם לענין לקבוע ע"פ השקיעה המישורית במקומות שיש בהם הסתרה מוקדמת, ואין להוכיח מזה לראייה מאוחרת אחרי השקיעה המישורית]. ולכן באופן כללי **אין אפשרות לאחר את השקיעה בירושלים מעבר לזמן השקיעה המישורית**. [ובפרט שיש מקום להוסיף לחומרא גם את דעתו של מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל ועוד, שגם במקום שרואים את השמש בפועל, יש להחמיר שהשקיעה המישורית היא הקובעת].

ובאמת כשדיברנו עם אותם הרבנים בעלי הלוחות המפרסמים את השקיעה לכל ירושלים על פי נקודה אחת בעיר, הם עצמם אמרו לנו כי דבר זה אינו פשוט כלל, והוא קשה מסברא, ובאמת יותר מסתבר לדון בכל אזור ואזור בפני עצמו. [כמו כן נמסרה לנו דעתו של הגאון רבי דוד יוסף שליט"א ביחס לשיטת לוחות אלו: "הסברא נותנת דכל חלק בעיר יש לו שיעור לעצמו, וראוי לקבץ דעת כמה גדולי הפוסקים שיסכימו יחד לשנות את הנהוג כיום ע"י הלוחות"].

'הנץ הנראה'

ד. ואמנם יש לציין כי לענין זמן התפילה בהנץ, סבר הגר"ש דבליצקי זצ"ל כי גם אחרי הנץ המישורי אין לנכות את ההסתרות, אלא יש להתפלל בזמן שרואים את השמש בנקודה הראשונה בעיר, וכיום רבים נוהגים כן, וקוראים לזה 'הנץ הנראה', ומשמע שנוקטים שראיית השמש בנקודה אחת בעיר, יכולה להועיל לכל העיר הגדולה. [ובאמת לא ברור מה נחשב עיר אחת לענין זה, והגר"ש דבליצקי זצ"ל כתב במכתב כי ה'נראה' בגבעתיים לא מועיל לבני ברק אע"פ שיש חיבור בתים, כיון שאצל בני אדם אין זה נקרא אותה עיר, וצ"ב]. ואמנם אחרים חולקים על כך וסוברים שאין זה נחשב 'נראה' לכל העיר, ודעתם שיש להתפלל לפי זמן הנץ המישורי.

ויתכן שגם הגר"ש דבליצקי זצ"ל לא נקט זאת אלא אחרי שכבר היה הנץ האמיתי ולא חסר אלא ה'נראה', אבל לאחר את השקיעה אחרי השקיעה האמיתית בכל העיר ע"פ נקודה אחת, זה לא שמענו. וכמו כן גם לענין הנץ הוא לא אמר דבר זה אלא מדוחק, דאם לא כן נצטרך לאחר את הנץ הרבה מאד עד שיראו בפועל את השמש בכל מקום ומקום, ולא יתכן לאחר

כל כך הרבה, ולא היה לו שיעור אחר מלבד זה, וכפי שכתב בעצמו במכתב "אין לנו חישוב אחר מאשר זה", וזאת, כיון שלא רצה לקבוע לפי הנץ המישורי, כיון שלדעתו זה לא נחשב 'ייראוך עם שמש'. אבל לענין השקיעה, ודאי אין להקל ולאחר את השקיעה על פי נקודה אחת בעיר, אלא השקיעה נקבעת בשאר העיר לפי הזמן המישורי, ויש לנו זמן ברור לשקיעה. [ובאמת שעיקר שיטתו צ"ע מסברא, כי הרי כשאדם אינו רואה את השמש בעיניו במקומו, מניין לו לדעת שהשמש כבר נראית באיזה שהיא נקודה גבוהה באותה העיר? ואם ידיעה זו היא ע"פ 'חישוב', א"כ מה גריעותא יש בהנץ המישורי שהוא ג"כ ידוע ע"פ 'חישוב'?).

ובדרך אגב יש להעיר, כי בניגוד לרוב ערי הארץ [שבהם הנץ המישורי מוקדם לראיית השמש בנקודה הראשונה בעיר], בירושלים ת"ו בחלק גדול מהשנה ראיית השמש בנקודות מסוימות בעיר [למשל בגילה או בהר הצופים] מקדימה בדקה או דקה וחצי לפני הנץ המישורי. והנה יש לוחות המפרסמים את הנץ לכל העיר לפי הנקודה הראשונה בעיר הרואה את השמש, ויש לוחות אחרים הקובעים את הנץ לפי חישוב של 'ניכוי הסתרות', והם גם מוכנים לשלוח לכל נקודה בעיר את זמן הנץ המדויק לפי חישוב זה, ואלו קוראים לזה 'הנץ הנראה'. אך רבים טוענים שזה לא נחשב 'נראה', כי לא שייך 'ניכוי' לפני הנץ המישורי, מאותה סיבה שביארנו לענין השקיעה, [ומה שאמר מהרי"ל דיסקין צוק"ל לנכות את הר הזיתים, בפשטות הוא רק אחרי הנץ המישורי, וכמו שהוכחנו להלן פרק ה' אות ז'], וכמו כן לא מסתבר שה'נראה' בנקודה מסוימת בעיר יועיל לכל העיר [עכ"פ כשמדובר לפני הנץ המישורי], ואם כן אין להקדים להתפלל לפני זמן הנץ המישורי, אלא אם כן רואים כבר את השמש בפועל לפני כן [כמו לפעמים בשכונות הנ"ל או בנווה יעקב מרכז]. זמן הנץ המישורי המדויק בירושלים מופיע בלוח "עיתים לבינה" [נכון לשנת תשפ"ד] בטבלאות שבסוף הלוח. [בחלק מהשנה הוא שווה לזמן הנץ שבלוחות או מקדים מעט, ובחלק מהשנה מאחר כדקה או דקה וחצי].

בניינים גבוהים

ה. בשולי הדברים, יש מקום לדון איך להתייחס להשפעה של בניינים על איחור או הקדמת השקיעה. וזה נוגע בעיקר לשני נידונים. א] בבניין גבוה שבגלל גובהו ניתן לראות ממנו את השמש יותר מאוחר מהמישור, האם אכן מתאחר בו זמן השקיעה [ואולי גם בסביבתו הקרובה]. ב] בעיר או שכונה גבוהה שהיה ניתן לראות ממנה את השמש אחרי השקיעה המישורית, אלא שיש במערה בניינים המסתירים את השמש, האם ניתן לנכות הסתרה זו, בהבנה שהשקיעה נקבעת רק לפי המצב הטבעי, ולא משתנה ע"י מעשה ידי אדם.

והנה זו שאלה של סברא, ויש הטוענים בפשטות שאין הבדל בין הר לבניין גבוה, ואם משום שזה עשוי בידי אדם וזה עשוי בידי שמים, מה נפ"מ בזה, והרי גם בניין העשוי בידי אדם הוא מחובר לקרקע, ודינו כקרקע, ועוד, מה נאמר בהר העשוי

בידי אדם [או בשכבות חול ואדמה המצטברות ע"ג הקרקע במשך השנים]. ואולם בדברי מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל מבואר שהיה פשוט לו שבניין או גבעה העשויה בידי אדם שרואים ממנה את השמש יותר מאוחר, אין להתחשב בזה לאחר את השקיעה, וצ"ע.

אך זאת נראה פשוט, שעל כל פנים אין אפשרות לתפוס את החבל משני קצותיו, ואם יהיה מי שיחליט שיש לנכות את הבניינים המסתירים את השקיעה גם אחרי השקיעה המישורית, כיון שמתייחסים אליהם כאינם קיימים, ודאי הוא הדין שאי אפשר לאחר את השקיעה אחרי השקיעה המישורית ע"י ראייה מאוחרת מהגג של בניינים גבוהים.

פרק ה' - בירור המנהג בירושלים, והתפתחות הלוחות

המנהג הקדום בירושלים

א. נראה כי בשנים הקדומות היה נהוג בירושלים כי השקיעה ההלכתית היא בעת העלמות השמש מהעיר. ואמנם קריאת המוגרב, שהיתה נקראת שעה 12, כנראה גם אז היתה פחות או יותר בזמן השקיעה בים [שהיתה נראית לולא ההרים שבמערב], וזהו הזמן שכנראה היה נחשב לישמעאלים כ'שקיעה', אבל היה ברור כי אין לזה שייכות לשקיעה ההלכתית כלל. וישנם מקורות רבים אשר הדגישו במפורש שהשקיעה ההלכתית היא כמה דקות לפני קריאת המוגרב.

נציין כמה מקורות. מרן החיד"א בברכי יוסף [או"ח סימן של"א סק"ז] כתב שכל שנראה שמש אפילו בדבר הגבוה בעיר, מונין מאותו יום [לענין ברית מילה], וכשאר נראה כלל בשום דבר, מונין להבא, וכן המנהג בירושלים ובחברון מזמן גאוני הדורות אשר לפנינו. עכת"ד.

וכן בתקופה מאוחרת יותר, כששאל מרן ה"בן איש חי" זצ"ל [רב פעלים ח"ב י"ט] על מנהג ירושלים וחברון בזה, מאת "הרב החסיד ר' אליהו מני נר"ו השוכן שם", הוא הביא לו את המנהג הנ"ל שכתב החיד"א. [וכן בספרו "בן איש חי" (שנה א' ויקהל ט') פסק כן, שהשקיעה היא כשאין השמש נראית בעיר, זמן רב לפני קריאת המוגרב. וכן הגר"ח פלאגי זצ"ל (שו"ת לב חיים ח"ב קל"ד) פסק ששקיעת החמה היא מתי שאין השמש נראית בעיר, וציין לדברי החיד"א הנ"ל].

וכן הג"ר יוסף שוורץ זצ"ל שהיה הראשון שעשה לוח בירושלים [בשנת תרכ"ב], חישב את השקיעה לפי הזמן שהשמש נסתרת בפועל מהעיר, כמובא בספר "נברשת" [עמוד נ"ו]. וגם בספרו "דברי יוסף" [דף ע' ועוד] כתב שהשקיעה היא בעת שהשמש נעלמת מראש הר הזיתים.

וכך הורה הג"ר שלום מלכא זצ"ל [מרבני בית א-ל] בספרו "זרח השמש" [דף ה' ודף מ'], וכתב כי השקיעה היא דקות ארוכות לפני המוגרב, ואם נולד אז תינוק הוא נימול כמו שנולד למחר. וגם כתב כי יש לגמור תפילת מנחה עד עשר דק' לפני קריאת המוגרב.

וכן הגאון בעל מחבר ספר "כף החיים" זצ"ל פסק בהרבה מאד מקומות בספרו [קל"א כ"ו וכ"ז, ורל"ג ה', ורס"א א' וכ"ג, ועוד] שהשקיעה היא כשאין השמש נראית בעיר, וכתב בפירוש שהוא הרבה לפני קריאת המוגרב.

[וכאן המקום להעיר, כי ה"כף החיים" קבע את זמן הדלקת הנר בערב שבת לשעה 11:30 לשעון א"י (30 דק' לפני קריאת המוגרב), כיון שלדעתו יש להדליק 20 דק' לפני השקיעה, וחישב את השקיעה בשעה 11:50. וא"כ הנוהגים כיום בירושלים כשיטת ה"כף החיים", ומדליקים נרות שבת 20 דק' לפני השקיעה המופיעה כיום בלוחות, הרי שבפועל הם מדליקים 10 דק' אחרי זמן ההדלקה של ה"כף החיים".]

שיטתו של ה"נברשת"

ב. הראשון שידוע לנו שטען שזמן שקיעת החמה להלכה הוא בשעה 12, בזמן קריאת המוגרב, [וזהו כשיטת הלוחות כיום], הוא הרה"צ ר' חייא דוד שפיצר זצ"ל מח"ס "נברשת" שנוקט כך בספרו כמה פעמים. ה"נברשת" הסתמך גם על חישוב מסוים, שכיום ידוע שיש בו אי דיוק, [עיין להלן אות ד'], כמו כן הוא הסתמך על מנהג המוגרב עצמו, המחשיב את שעה 12 לזמן השקיעה, כמבואר בדבריו [עמ' נ"ו]. ה"נברשת" מביא את דברי הגר"י שוורץ ואת לוחותיו, שקבע את השקיעה בזמן שאין השמש נראית בעיר, והוא מסביר למה הוא חולק על שיטתו, אך בשום מקום אינו טוען כי שמע זאת כהוראה מרבני דורו. ואמנם הוא מזכיר בדבריו לפני מהרי"ל דיסקין זצ"ל [עמ' נ"ט] שכבר 'הקדמונים' נהגו לאחר את זמן השקיעה, אך לא ידוע לנו מי הם אותם 'קדמונים' שסברו כך, וגם לא מצאנו זאת במקורות אחרים, ויתכן מאד שכוונתו רק לעובדה שנהגו לכוון אז את השעה 12 ע"פ קריאת המוגרב, והיו קוראים לזה 'שקיעה'.

ונראה כי קביעתו של ה"נברשת" התפרסמה בזמנו בירושלים, [כנראה גם בהשפעת קריאת המוגרב (שעה 12 של השעון הערבי) שהיתה נקראת בפי העם בשם 'שקיעה' וכנ"ל], ועל סמך זה אמר המקשן מוהרש"י [נברשת עמ' נ"ח] "דבר זה ברור הוא אצל כל יושבי ירושלים שמחשבים את זמן השקיעה בירושלים לא כמו שהיא במציאות פה אלא מוסיפים עוד שבעה דק' עליה כדי לחשב אותה במאוחר". ואמנם נראה שהוא הפריז בדבריו שאמר שזה ברור אצל 'כל' יושבי ירושלים, כי הרי ה"נברשת" עצמו ["תיקון נברשת" עמ' כ'] הביא שטענו על שיטתו בענין השקיעה "למה נמתין עוד כשמונה דק' מלחשב סוף היום, עד שעה 12, הלא עי"ז אנו גורמים להכשיל רבים ח"ו בהכנסת שבת", וגם רבני ירושלים הספרדים בתקופתו של ה"נברשת" הורו למעשה שלא כשיטתו, וכפי שהבאנו לעיל את

הוראתו של הג"ר שלום מלכא זצ"ל [מרבני בית א-ל] בספרו "זרח השמש" [דף ה'] שכתב כי השקיעה היא דקות ארוכות לפני המוגרב, ואם נולד אז תינוק, הוא נימול כמו בנוולד למחר, וכן הבאנו את דבריו של הגאון בעל מחבר ספר "כף החיים" זצ"ל שפסק בהרבה מאד מקומות בספרו [קל"א כ"ו וכ"ז, ורל"ג ה', ורס"א א' וכ"ג, ועוד], שהשקיעה היא כשאין השמש נראית בעיר, וציין שהוא כ-10 דק' לפני קריאת המוגרב, וכן ישנם עדויות על רבים שנהגו שהשקיעה היא כמה דקות לפני ה'מוגרב', עיין בסמוך באות ג'.

נציין עוד את דברי ה"נברשת" ["תיקון נברשת" עמ' כ"א] שכתב שלענין כניסת שבת אין נפ"מ מדבריו, כיון שכולם מקבלים שבת לכל הפחות חצי שעה מקודם, והשמונה דק' הללו לא מעלין ולא מורידין, ועיקר מה שמפרסם את שיטתו הוא בשביל שיחמירו במוצאי שבת ובקריאת שמע של ערבית וכו'. כלומר, שגם עיקר כוונת ה"נברשת" עצמו בקביעתו את השקיעה המאוחרת, היתה בשביל שינהגו ע"י כך חומרא בזמן צאת הכוכבים.

לוחות הר"נ סופר, והגרי"מ טוקצינסקי, והבאים אחריהם

ג. כעשרים שנה לאחר מכן [בשנת תער"ב], גם הרה"צ ר' נתנאל סופר זצ"ל פרסם בלוח שלו את השקיעה כשיטה זו, ולאחר מכן גם הגרימ"ט זצ"ל נקט כשיטה זו בספרו "בין השמשות", וגם קבע כך בטבלאות הזמנים שבספרו.

ואמנם יש לציין את מה שכתב הגרימ"ט עצמו בספרו [עמ' קנ"ח], בתגובה על מכתבו של מרן הגראז"מ מלצר זצ"ל אליו, [שפקפק על תפיסתו של הגרימ"ט שבהר השקיעה מתאחרת, ומאידך, לא מתחשבים בהסתרות מוקדמות], "כי לא אמרתי דבר זה כדבר פשוט וברור, וכיון שהדר"ג מערער בזה, איני כדאי שיסמכו עלי בדין קשה כזה, ואולי יתברר הדבר במשך הזמן על ידי או על ידי אחרים". ועוד כתב [עמ' ק"ס]: "אני בעניי הייתי עומד על שלי שגם באותם ארבעת הדקות שלפני 12 יש להחזיק גם בירושלים ליום, אולם כאשר אמרתי, מכיון שהדר"ג שדעתו רחבה אינה מסכמת לי בפרט זה, וטרם שמענו בזה חוות דעת שאר גאוני דורינו וארצינו, איני ראוי שיסמכו עלי בחומר כזה למעשה, למול בש"ק בנוולד בש"ק לפנות ערב, תוך 4 דק' קודם 12".

עוד יש לציין כי בלוח לא"י שהוציא הגרימ"ט, לא הופיע זמן השקיעה כלל, ואנשים ידעו את זמן השקיעה בערך לפי זמן הדלקת הנר בערב ש"ק, או ע"פ שעון א"י שהיה נפוץ גם בבתי הכנסת, ועל פיו התפללו מנחה ומעריב. [יש שרצו לטעון כי

הסיבה לכך היא משום שהשעון האירופי לא היה נפוץ בזמנו, וכולם השתמשו בשעון הערבי, שבו השקיעה קבועה בכל יום בשעה 12. אך באמת סיבה זו אינה מספקת, כיון שככל הידוע לנו, את שאר הזמנים כמו עלות השחר והנץ וסוף זמן ק"ש, וכן הדלקת הנר בע"ש ובמוצ"ש, פרסם הגרימ"ט עצמו בשנים היותר מאוחרות, גם לפי השעון האירופי. ואחרים טוענים שאכן הגרימ"ט לא רצה שיקלו למעשה עד השקיעה המאוחרת, וכפי שהבאנו לעיל ממה שכתב בעצמו בספר "בין השמשות", ולכן לא פרסם בלוח את זמן השקיעה].

ורק בעלי הלוחות הבאים אחריו פרסמו את זמן השקיעה כשיטת הגרימ"ט, כמו הלוח של הר"ר משה שפירא זצ"ל [שהתבסס על הטבלאות של הגרימ"ט, רק שתיקן את הטעויות שנפלו בלוח הגרימ"ט בעקבות טעות בתרגום מהשעון הערבי לשעון האירופי ועוד סיבות], וכן לוחות מסחריים שהעתיקו את זמני השקיעה מהטבלאות שבספר "בין השמשות". וגם אחר פטירת הגרימ"ט לא רצה בנו ר' ניסן אהרן זצ"ל להכניס ללוח לא"י את זמן השקיעה, [ואע"פ שבקשוהו להכניסם, כפי ששמענו מבנו שליט"א], עד שנת תשד"מ, שאז התחיל להכניס את השקיעה אחרי שבלא"ה הזמנים התפרסמו ע"י הלוחות המסחריים שהעתיקו את הזמנים מספרו וכו"ל.

גם אחרי שהתפרסם בלוחות זמן השקיעה המאוחר, **רבים ידעו כי הדבר אינו פשוט ואינו מוסכם**. וכך כתב בספר "זמני הלכה למעשה" [עמ' 28]: "נתפרסם בירושלים שיש לחוש וכו' לדעת הגראז"מ שמא השקיעה המישורית היא הקובעת". ועוד כתב [עמ' 32]: "ובאשר למנהג ירושלים וכו' ישנה מסורת ברורה על ת"ח בירושלים שהורו מספק שלא למול בשמיני תינוק שנולד בזמן כזה". **וכן רבים מגדולי ישראל וגדולי ירושלים הורו בפירוש כי יש להקדים לפני זמן השקיעה שבלוחות**, וכפי שנביא להלן בפרק ו'.

ובספר "באר חיים" [סי' ז' אות ב'] כתב: "גם שמעתי מאנשי ירושלים שחיו בתקופת הכף החיים, ואמרו שהיו נוהגים שהשקיעה היא כמה רגעים לפני קריאת המוגרב". וגם לענין תפילת מנחה, כתב בלוח "עיתים לבינה" תשנ"ט [עמ' י'] שהזקנים החיים עמנו זוכרים שהיה נהוג להתפלל מנחה עד 6-7 דק' קודם קריאת המוגרב.

ויש לציין, כי בדברי הגרימ"ט בספרו "בין השמשות" [עמ' פ"ב] משמע גם שהמנהג הרווח בזמנו היה להיזהר בהפס"ט לפחות 5 דק' לפני 12. ועוד יש לציין את הקריאה שפרסם מרן הגרז"ר **בנגיס** זצ"ל בשנת תש"ח, וז"ל: "להזהיר לכל בנות ישראל לעשות את ההפס"ט דוקא מלפני זמן בין השמשות, היינו מבעוד יום כשהחמה עדיין נראית", ולא כתב עד השעה 12.

הערות בעיקר תפיסתם של ה"נברשת" והרב נתנאל סופר זצ"ל

ד. בנוגע לשיטתם של ה"נברשת" והרב נתנאל סופר זצ"ל עצמם, יש מקום להעיר בעיקר יסוד הבנתם, שהביאה אותם למסקנה זו.

ראשית יש להעיר, דהנה ה"נברשת" בדבריו דן מה הוא האופק האמיתי של ירושלים במזרח ובמערב, שיש לקבוע ולומר שההרים שמסתירים אותו הם כהסתרה בעלמא. והיה פשוט לו, ובצדק, שלא יתכן שההרים יקבעו את האופק האמיתי [השמטות עמ' כ'], וכמענה לכך הוא קבע כי הים הוא האופק האמיתי, ועד שם הכל נחשב כהסתרות מוקדמות שאין להתחשב בהם. והנה הוא לא הזכיר כלל, אפילו כאפשרות בעלמא, את הצד שהאופק המישורי הוא האופק האמיתי, ובכלל הוא לא הזכיר בדבריו את המדד המישורי. ונראה מזה, כי לא עלה על דעתו כלל העיקרון של המדד המישורי, ולכן הוא הוצרך למצוא הגדרה שונה לאופק האמיתי.

אבל כיום, המדד הזה הוא ידוע ומוסכם. כי הרי את שעות היום לשיטת הגר"א שמהנץ ועד השקיעה, מקובל לחשב רק לפי הנץ והשקיעה המישוריים, וכן את הזמן של ד' מיל או ג' רבעי מיל שמהשקיעה עד צאת הכוכבים, וכן ד' מיל שמעלות השחר עד הנץ החמה, מחשבים רק לפי השקיעה והזריחה המישוריים, וכן כשקובעים את השקיעה במקומות שמתחת פני הים, אין דרך אחרת לקבוע מלבד לפי השקיעה המישורית. וא"כ בהחלט אין סיבה לא להגדיר על פי זה את האופק האמיתי, ויתכן מאד שגם ה"נברשת" עצמו היה מסכים לקביעה זו.

עוד יש להעיר, כי ה"נברשת" כותב ושונה [ח"ב עמ' מ"ה ב' ועוד] כי שיטתו שהים הוא האופק האמיתי, מבוססת על מסקנת המדידה שלו שאופק הים במערב מקביל לאופק הרי מואב במזרח [ודעתו היתה שיש להשוות את האופקים, עיין בהמשך]. וכך כתב [עמ' ה'] "יש לנו פעיה"ק הנץ החמה כמו עולה מתוך הים". והנה זו היא טעות במציאות, וכיום ברור כי אופק הים מאוחר בהרבה מאופק הרי מואב, ואדרבה האופק ההררי קרוב יותר להיות שווה לאופק הרי מואב.

עוד יש דבר לא ברור במהלך שיטתו. כי הנה ה"נברשת" בכל מהלך דבריו משווה את האופק המזרחי לאופק המערבי, וטוען כי בהכרח המרחק מקו חצי היום עד האופק המזרחי שווה למרחק ממנו עד האופק המערבי. וגם הרב נתנאל סופר זצ"ל בלוחותיו נראה כי סבר להשוות את האופקים, שהרי בלוחותיו הוא מציין בכל יום את זמן 'הנץ האמיתי' מלבד זמן 'הנץ הנראה' מעל הרי מואב, והלא את זמן 'הנץ האמיתי' אין אפשרות כלל לראות מירושלים וסביבותיה, וגם אין שום דרך למדוד אותו, אלא שהוא חישוב אותו לפי הקבלה למשך הזמן שמקו חצי היום עד השקיעה באופק הים.

והנה בודאי עיקר היסוד שיש להשוות את האופקים, הוא נכון ומוסכם, אלא שדבר זה נכון רק ביחס לאופק המישורי, אבל אם יש אופק נמוך במערב, אין שום הכרח שגם במזרח יהיה אופק דומה, וכן להיפך. והסיבה לכך היא פשוטה, משום שהרי עצם הגובה של העיר כשלעצמו, אינו סיבה כלל להרחיב את האופק ולאחר את השקיעה ולהקדים את הנץ, ורק הפער שבין העיר הגבוהה לאופק הנמוך הוא הסיבה לכך, וא"כ כשיש פער בין העיר לאופק המערבי הנמוך וע"י כך השקיעה מתאחרת, אין שום הכרח שאותו פער קיים גם ביחס לאופק המזרחי, שהרי במזרח אין ים, וא"כ יתכן ששם האופק גבוה יותר, ואין שם את הפער שיש במערב, וגם אם נעשה 'ניכוי' לא נגיע כלל לגובה פני הים. וכך היא באמת המציאות בהרי מואב, שהם רמה ארוכה מאד שאין שום דרך להגיע לגובה פני הים אפילו ע"י 'ניכוי'. טענה זו, נותנת לנו לכאורה חוסר הבנה ובהירות בעיקר תפיסתם והבנתם של ה"נברשת" והרב נתנאל סופר בהגדרת האופק האמיתי, ובמשמעות של הגובה.

[יש להוסיף, כי באמת גם במערב עצמו, כשמדובר על 'אופק נמוך' מתחת האופק המישורי, האופק אינו בהכרח ישר ואחיד, ויתכנו שינויים בשיעור האיחור של השקיעה בין ימות השנה. כגון במקרה שהעיר יושבת במישור, והאופק המערבי שלפניה בצידו הדרומי הוא ג"כ מישורי, ולכן בחורף השמש שוקעת כבמישור, ומאידך, בצידו הצפוני הוא משפע ויורד לכיוון מטה, ולכן בקיץ השמש נראית עדיין גם אחרי שקיעת המישור. וה"ה אם האופק הנמוך הוא הררי, וגובה ההרים אינו אחיד, וע"י כך נוצר הפרש בשיעור האיחור של השקיעה ה'נראית' בין ימות השנה].

מאחר ונושא זה הוא דק ומורכב, יתכן שבשעתו עדיין לא התבררו הדברים כל צרכם, ובפרט אם לא הכירו כלל את האפשרות של קביעת השקיעה הבסיסית לפי המישור, וכנ"ל. ויתכן א"כ שאין כאן אלא "בירור הדברים במשך הזמן", כלשונו של הגרימ"ט עצמו [הובא לעיל] שכתב שאולי יתברר הדבר במשך הזמן על ידו או על ידי אחרים. ולא רחוק הדבר שגם בעלי הלוחות הקודמים לא היו חולקים על כך.

שו"ת הגרימ"ט

ה. הנה הגרימ"ט זצ"ל אכן ידע את האפשרות של קביעת השקיעה לפי המישור, כפי שנראה בדבריו, ואעפ"כ דעתו נטתה לאחר את השקיעה בירושלים. אך זאת יש לציין, כי בשו"ת הגרימ"ט שיצא לאור לראשונה בתקופה האחרונה [בסימן קכ"ח מכתבים א' וב'], כותב הגרימ"ט עצמו דברי הסבר נוספים לאי ההתחשבות בהסתרות, וביאר זאת על פי ההבנה שכתבנו, שהסתרה מוקדמת של השמש אינה נחשבת לשקיעה, כיון שעדיין לא היתה השקיעה האמיתית האסטרונומית. [שקיעה

'אסטרונומית' בדברי הגרימ"ט הכוונה לשקיעה 'מישורית', כפי שמוכח מגוף הדברים, וכן בספרו "בין השמשות"].

וז"ל הגרימ"ט במכתבו: "רואה אני שנסתבך בפרט זה על לא דבר, כאילו לא הבין ביאור נכיון חשבון העומק, והלא באומרי שמנכין את חשבון העומק, הלא הדברים פשוטים ומובנים מאד, שזאת אומרת שהשקיעה המדומה של העומק אין זו השקיעה האמיתית, ורק בזמן השקיעה האסטרונומית שאז נראים סימני בין השמשות פני מזרח מאדימין והכסיף, רק אז נחשבת השקיעה, א"כ א"א לחשוב את חשבון העומק ולהתחשב עם השקיעה המדומה של העומק, וממש כדברים האלו יוצאים גם מפי כת"ר בעצמו, שאין הטעם וכו' אלא בשביל שלא היתה השקיעה האמיתית". עכ"ל הגרימ"ט.

והנה אם זהו הטעם לאי התחשבות בהסתרות, אם כן בירושלים שמדובר על שקיעה מאוחרת אחרי שכבר היתה השקיעה המישורית, לא יתכן כלל לקבוע את השקיעה הזאת ע"י 'ניכוי הסתרות'. וא"כ מאד לא מובן איך הגרימ"ט עצמו נטה לקבוע את השקיעה בירושלים באיחור, בצירוף 'ניכוי הסתרות'? ובפרט, שהרי במקומות השוכנים בעמק שהוזכרו בדבריו, אין דרך אחרת לקבוע את השקיעה, רק לפי שקיעה מישורית, וא"כ למה לא נאמר שגם במקומות שאחורי ההרים זהו המדד הקובע? ויותר קשה למה הוא זצ"ל כלל לא התייחס בדבריו לבעיה זו?

ואנחנו לא נדע האם הגרימ"ט אכן שם לב לבעיה זו ואעפ"כ סבר כך, או שמא באמת הוא לא הרגיש בה, וא"כ יתכן שגם הוא היה מסכים לטענה זו שאין לנכות הסתרות אחרי השקיעה המישורית שהיא השקיעה האמיתית, כלשונו, וא"כ אין לאחר את השקיעה בירושלים אחרי השקיעה המישורית.

האם השקיעה המאוחרת המופיעה בלוחות, היא ע"פ הוראת גדולי ישראל?

1. תחילה נקדים ונאמר מה ששמענו מת"ח, כי גם אם תהיה הוכחה שהיו גדולי ישראל שהסכימו בזמנו לשיטת ה"נברשת" לקבוע את השקיעה ההלכתית בשעה 12, יתכן שבשעתו עדיין לא התבררו הדברים כל צרכם, וגם הגרימ"ט זצ"ל עצמו כתב: "ואולי יתברר הדבר במשך הזמן".

ואמנם לגופו של ענין, באמת לא ידוע לנו על הוראה ברורה בזה מגדולי ישראל דאז, וכפי שנבאר.

הרב בעל ה"נברשת" שהוא הראשון הידוע לנו שסבר כשקיעה זו, טען זאת מסברא, ואינו מביא על כך שום הוראה של מי מגדולי ישראל. כמו כן הגרימ"ט

זצ"ל שסבר כשקיעה זו [להלכה ולא למעשה] כתב בפירוש כי זו סברא שלו, ולא שמע בזה כלל הוראה משאר גדולי ישראל. וז"ל בספרו "בין השמשות" בתגובה למכתבו של מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל [עמ' ק"ס]: "וטרם שמענו בזה חוות דעת שאר גאוני דורינו וארצינו".

אמירה זו יש לה משמעות רבה, והיא סותרת את מה שיש שטענו כי השקיעה שבלוחות נקבעה ע"פ הוראת גדולי ישראל דאז. כי הלא הגרימ"ט שהוא 'מרא דשמעתתא' כתב באופן ברור כי זו סברא שלו, ולא שמע זאת כהוראה משאר גדולי ישראל, ובנוסף לכך, הוא כתב בפירוש שהוא רק להלכה ולא למעשה, ושלא יסמכו עליו בזה לדאורייתות, והשאיר את הדבר לבירור במשך הזמן על ידו או על ידי אחרים.

גם ממקורות אחרים לא ידוע על הוראה מגדולי ישראל על איחור השקיעה, מלבד מקור אחד שיש לכאורה לשיטת הלוחות. והוא מעדות שמעיד בעל ספר "נברשת", ששמע ממרנא הגר"ש סלנט זצ"ל ב' הוראות. א', שתינוק הנולד עד שעה 12 בערב שבת, נימול בערב שבת. ב', שתינוק הנולד 10 דק' אחרי שעה 12 נימול בשבת. וה"נברשת" התקשה בהוראות אלו, דאם שעה 12 הוא זמן השקיעה איך נחשוב 10 דק' אח"כ לצאת הכוכבים, ולמחרת הוא שאל זאת את מרן הגר"ש זצ"ל, ובסופו של דבר נשאר ה"נברשת" בזה בחוסר הבנה. [ויש שהסבירו פשט בדעתו וכוונתו של מרן הגר"ש זצ"ל, עיין בספר "זמני הלכה למעשה" עמ' קמ"ב]. ועכ"פ לפי עדות בעל ה"נברשת", הרי שלכאורה הורה מרן הגר"ש זצ"ל להקל כשיטת הלוחות.

אך באמת נראה כי קשה לסמוך על כך, ולקבוע בבירור כי אכן כך היתה דעתו של מרן הגר"ש זצ"ל. כי הלא ה"נברשת" עצמו שהוא 'בעל העדות' טען כי אינו מבין את הוראות מרן הגר"ש זצ"ל בזה, וכי לכאורה הם סותרות זו את זו. ובנוסף הלא ה"נברשת" בהשמטות [ח"ב עמ' כ"ב] מביא באריכות את מה שהקשה לו בשנת תרס"ב 'אחד ירא וחרד' על שיטתו בענין השקיעה, ואת מה שתירץ לו, והוא לא מזכיר כלל את הוראת הגר"ש שהוא עצמו שמע מפיו מספר שנים לפני זה, ומשמע מזה שלא היה ברור אפילו לבעל ה"נברשת" עצמו, שהגר"ש זצ"ל באמת הסכים לשיטתו. וכמו כן, באותו מעשה עצמו כשחזר ה"נברשת" למחרת לשאול מהגר"ש זצ"ל את הטעם להוראותיו, הוא הוצרך שוב להאריך ולהסביר להגר"ש זצ"ל למה לדעתו יש להחשיב את שעה 12 לשקיעה, ולמה הוצרך לכל זה אם הגר"ש זצ"ל עצמו כבר פסק כן שעד שעה 12 הוא יום ודאי? וגם מזה לכאורה משמע כי לא היה ברור אפילו לבעל ה"נברשת" עצמו, שאכן מרן הגר"ש זצ"ל פסק כך.

בנוסף לכך יש להעיר איך יתכן שמרן הגרש"ס זצ"ל סמך על קריאת המוגרב [שעל פיו קבעו בכל יום את השעה 12] לקבוע שאכן זהו הזמן המדויק של השקיעה בים, ולעשות ברית על פי זה, והלא מירושלים לא היה ניתן כלל לראות את השקיעה בים, [וגם מקום הצפייה מההר שבדרך לעין כרם (בית וגן כיום) נודע רק בשנת תר"ס (כמו שכתב ב"תיקון נברשת" עמ' כ"ו), ומעשה זה היה בשנת תרנ"ו], וא"כ מנא לן שאכן קריאת המוגרב היא בזמן האמיתי של השקיעה בים? ובנוסף, הלא גם אם באופן עקרוני, הישמעאלי הצועק 'מוגרב' רצה לכוון את קריאתו לזמן השקיעה בים, הרי שבפועל לא היתה לו אפשרות כלל לדייק בזה, וכן כתב ה"נברשת" [עמ' מ"ז] כי הקורא 'מוגרב' אינו מדייק כלל, והוא פעמים מקדים ופעמים מאחר.

גם הגרימ"ט בספר "בין השמשות" [עמ' ס"ז] כתב וז"ל: "ובספר נברשת הביא בשם ח"ז מו"ר הגר"ש סלנט זצ"ל בענין נולד בין השמשות, דברים לא ברורים ולא מחוורים כלל, ואין לסמוך על שמועות אלו". וכן לעיל הבאנו מה שכתב הגרימ"ט בפירוש כי אינו יודע שום הוראה מגדולי ישראל על איחור השקיעה כשיטתו, הרי שהגרימ"ט עצמו שהוא נכדו של מרן הגרש"ס זצ"ל והוא 'מרא דשמעתא', לא סמך כלל על שמועה זו. ואמנם יש שהסבירו פשוט בדעתו וכוונתו של מרן הגרש"ס זצ"ל, [עיין בספר "זמני הלכה למעשה" עמ' קמ"ב], אך אעפ"כ נראה שקשה לקבוע מסמרות והלכה למעשה ע"פ זה, מאחר והדברים אינם מפורשים, ואין לנו דברים בכתובים ממרן הגרש"ס זצ"ל בזה, ויש לנו רק עדות כזאת שבעל העדות עצמו התקשה בה, ואולי אף לא היה ברור לו עצמו שאכן הוא שמע והבין נכון, וכנ"ל, ובפרט שמדובר בדבר שהוא קשה מסברא וכפי שביארנו.

מלבד כל זאת, ישנה גם שמועה סותרת ממרן הגרש"ס זצ"ל, שמסר מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל לגיסו הגר"א הורביץ זצ"ל. וכך כתב בספרו "ארחות רבינו" [ח"ג עמ' ק"נ]: "ואמר לי גיסי מוהרש"ז הוראה בשם הגר"ש סלנט זצ"ל, ילד שנולד 3 עד 4 דק' לפני שעה 12, הורה הגרש"ס בירושלים לעשות הברית בתשיעי ולא בשמיני, משום שבירושלים השמש כבר לא נראית אז, והחשיבו כבין השמשות, ולא משום שחוששים לשעונים לא מדויקים כמו שאומרים אחרים. והוראה זו רק בירושלים".

האם יש בידינו הוראה בזה מקדוש ישראל מהרי"ל דיסקין זצ"ל?

ז. אף שבעל ה"נברשת" הזכיר את שיטתו בענין השקיעה לפני מהרי"ל דיסקין זצ"ל בעת שדן עמו על זמן הנץ החמה, וכמובא בספר "נברשת" [ח"א עמ' נ"ח],

מ"מ מהרי"ל דיסקין זצ"ל לא הביע כלל הסכמה לזה. ואדרבה, כשנכנס אליו שוב בשביל לקבל את הכרעתו על ענין הנץ, הקדים מהרי"ל דיסקין זצ"ל ואמר לו בפירוש כי לענין שבת אינו מכריע, [והכוונה לענין השקיעה בערב שבת, שאינו מכריע האם ניתן בכלל לנכות הרים וכפי שאמר לפניו ה"נברשת", וכך פירשו רבים, ודלא כמי שרצו לפרש בכוונתו של מהריל"ד זצ"ל פירושים אחרים דחוקים מאד]. ובשום מקום ה"נברשת" אינו מציין כי מהרי"ל דיסקין זצ"ל הסכים לשיטתו בענין השקיעה. וכן הגרימ"ט כתב כי לא ידועה לו בזה הוראה ממי מגדולי ישראל, וכפי שהבאנו לעיל, והלא הגרימ"ט גם ראה את ספר "נברשת", ובהכרח שהוא לא ראה שם כלל איזה שהיא הסכמה של מהרי"ל דיסקין זצ"ל לשיטתו המאחרת את השקיעה בירושלים לשעה 12.

ויש להוסיף עוד נקודה חשובה שתבאר גם למה מהרי"ל דיסקין זצ"ל לא התנגד בנחרצות לניכוי זה. כי הנה ה"נברשת" אמר לפני מהרי"ל דיסקין זצ"ל כי לפי החישוב שלו [המוטעה] הרי שאופק הרי מואב במזרח מקביל לאופק הים במערב. והנה אופק הרי מואב הנראה מירושלים הוא שווה בגובהו בקירוב לגובה העיר, וא"כ לדברי ה"נברשת" הרי שגם אופק הים הוא כך, וא"כ על כרחך הסתרות ההרים הם הסתרות מוקדמות, ולכן מהרי"ל דיסקין זצ"ל לא התנגד בהחלט לניכוי זה, כיון שהסתרות מוקדמות באמת מובן שיש לנכות. ואמנם עדיין מהרי"ל דיסקין זצ"ל ראה צורך להביע הסתייגות מדברי ה"נברשת" לענין הניכוי במערב, ויתכן שזהו משום שלא היה ברור לו אם אכן הנברשת דייק במדידותיו, וחשש שמא ההסתרות במערב הם באמת הסתרות מאוחרות שאין לנכותם, וכמו שכתבנו [וכפי שאכן כך היא המציאות].

והנה יש שרצו להוכיח ממה שמהרי"ל דיסקין זצ"ל הוצרך לבאר הטעם שאין לנכות את הרי מואב לענין הנץ, משום שהם רחוקים מאד מהעיר, ולמה לא אמר משום שההסתרה שלהם היא לפני הנץ המישורי, ומוכח לכאורה שאפשר לנכות גם לפני הנץ המישורי, וא"כ ה"ה שיש לנכות גם אחרי השקיעה המישורית.

אבל באמת נראה שאין להוכיח מזה כלל. כי הלא מהריל"ד זצ"ל בתשובתו הזכיר בפירוש כי הצד שיש לנכות גם את הרי מואב, הוא משום "שלפי מראית עין גם הם נראים כמעכבים ומכסים את הזריחה", ונראה שמהריל"ד זצ"ל הבין מדברי השואלים, כי הם נקטו על פי מראית העין שהרי מואב כנראה גבוהים יותר מהעיר, [ובאמת כך היא המציאות, שמי שעומד בירושלים וצופה בהרי מואב המתנשאים באופק, הם נראים לו כאילו הם גבוהים יותר ממנו], כי אם לא כן למה יש כאן בכלל עיכוב הזריחה לפי מראית העין, ולמה לא נאמר שאופק הרי מואב הוא עצם

האופק, ואין כאן כלל עיכוב והסתרה? וזהו ג"כ כוונת הלשון "גם הם", דהיינו שההסתרה של הרי מואב היא דומה להסתרה של הר הזיתים שהוא גבוה יותר מהעיר. ואם כן מובן היטב למה בכלל היה צד לנכות את הרי מואב.

ובאמת מהטעם השני שאמר מהרי"ל דיסקין זצ"ל, אדרבה יש מקום להוכיח שאין לנכות מתחת גובה העיר. שהרי מהרי"ל דצ"ל בדבריו הוסיף ואמר עוד טעם נוסף למה אין לנכות את הרי מואב, מפני "שהחשבון יכול להכחיש את מראית העין, אבל אין מראית העין יכול להכחיש את החשבון", והכוונה לחישוב [המוטעה] שאמר לו ה"נברשת" שלפיו אופק הרי מואב אינו גבוה יותר מאופק הים. וצריך ביאור למה באמת 'חשבון' זה הוא סיבה לא לנכות את הרי מואב, ולמה לא ננכה אותם גם אם גובהם שווה לפני הים? [ועיין לעיל אות ד' שכשיש אופק נמוך אין סיבה להשוות את האופקים]. ויתכן לבאר כי מכיון שלפי חישוב זה ודאי אופק הרי מואב אינו גבוה יותר מירושלים, כי הלא הים בודאי אינו גבוה יותר מירושלים, לכן אין לנכות את הרי מואב, כיון שאין לנכות הסתרות מתחת גובה העיר, שהרי אין זה נחשב כלל כהסתרה, אלא הנץ נראה בעיתו ובזמנו. וא"כ יש מכאן ראייה שהוא הדין לענין השקיעה אין לנכות הסתרות שמתחת גובה העיר, שכל הסתרתם היא רק אחרי השקיעה המישורית.

והנה יש האומרים כי שמעו מאחד מזקני ירושלים ז"ל שאמר ששמע מהר"ר משה שפירא ז"ל, כי מהרי"ל דיסקין זצ"ל הורה לו לקבוע את השקיעה בירושלים כפי השקיעה בים, כיון שיש ימים בשנה שבבית וגן ניתן לראות את השקיעה בים. וכששאלוהו, הלא בזמן מהרי"ל דצ"ל לא היתה בית וגן בנויה, אמר שכך שמע מהר"מ שפירא. ורוצים לפרש שכוונתו למקום שאח"כ בנו את שכונת בית וגן.

אולם לאחר בירור נמצא כי הר"מ שפירא היה בן 12 בלבד בפטירתו של מהרי"ל דיסקין, [הר"מ שפירא נולד בשנת תרמ"ו, ומהרי"ל דצ"ל נפטר בטבת תרנ"ח], כך שאין היתכנות לסמוך על שמועה זו, וכנראה יש בה טעות או חוסר דיוק. ועוד, הרי הגרימ"ט זצ"ל כתב בפירוש כי לא נשמעה בזה כלל הוראה מגדולי דורו, ורחוק מאד לומר שהר"מ שפירא קיבל הוראה ממהרי"ל דיסקין זצ"ל, והגרימ"ט וכן מרן הגראז"מ שדן עמו בזה, לא ידעו מזה כלל.

ובנוסף, עיקר הדבר שניתן לראות את השקיעה בים בשכונת בית וגן בימים מסוימים בשנה, עדיין לא נודעה כלל בימי מהרי"ל דיסקין זצ"ל, כי הלא מקום זה [שעה ורבע הליכה ברגל מירושלים "ליד כפר עין כרם"] נמצא רק בשנת תר"ס [שנתיים אחרי פטירתו של מהרי"ל דצ"ל] לאחר חיפושים רבים, כפי שכתב ב"תיקון נברשת" [עמ' כ"ו], ולפני כן לא היה ידוע כלל על מקום בסביבות העיר שניתן לראות ממנו את השקיעה בים, כך שנראה שאין העדות מדויקת כלל.

האם יש ראייה מגדולי ישראל שכתבו 'הסכמה' לספר נברשת?

ח. הנה בחלק א' שבו בעיקר דן ה"נברשת" על זמן השקיעה בירושלים, הובאו מכתבים שנכתבו ע"י תלמידי מהריל"ד זצ"ל והגרש"ס זצ"ל, ובהם נכתב שהספר היה למראה עיניו של מהריל"ד והוא לא עיין להלכה למעשה אבל מצא בו כמה דברים ראויים והגונים, ולגבי הגרש"ס נכתב כי הוא לא עיין בספר כלל.

בחלק ב' יש הסכמה של הגרש"ס זצ"ל והוא כותב שלא עיין כלל בספר מפאת חולשתו. כמו כן יש שם הסכמות ממרנן האדר"ת זצ"ל והגרי"ח זוננפלד זצ"ל, אך ברור שאין מדבריהם הסכמה על זמן השקיעה, שהרי חלק זה אינו עוסק כלל בענין זמן השקיעה, אלא עוסק בשיטת הגאונים ור"ת, וקביעת זמן צאת הכוכבים באופקים השונים. [ואמנם בסוף הספר נוספו חלקים הנקראים "סיומא דמילתא" ו"תיקון נברשת" ובהם הוזכרו הדיונים על השקיעה, אלא שחלקים אלו הם הוספות שנוספו אחרי התאריך הנכתב בהסכמות הגאונים הנ"ל].

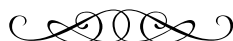
ויש שהתעקשו לטעון כי מכיון שה"נברשת" בח"ב הזכיר בלשונו כמה פעמים את שעה י"ב כזמן השקיעה, א"כ מוכח שהגאונים המסכימים הסכימו לדבר זה. אך נראה שאין הדבר נכון כלל, כי בודאי ההסכמות הם רק על עיקר ענייני הספר, ולא על כל פרט או אמירה שהוזכרה בהבלעה אגב אורחא, כי גם אם יהיה מי שיתעקש לומר שהגאונים המסכימים מן הסתם שמו לב למשפטים אלו ולא העירו על כך, אין שום הכרח שהם אכן נכנסו באותה שעה לברר את הנושא ולהכריע בו.

היחס של גדולי ישראל לשקיעה שבלוחות

ט. רבים מגדולי ישראל כלל לא הביעו את דעתם בנושא זה. וכידוע לא כל גדולי ישראל נכנסו לברר או להכריע בעניינים אלו, ויש שאף אמרו או כתבו זאת בפירוש, [וגם יש מהגאונים רבני דורינו שליט"א שאמרו לנו שלא ביררו כלל ענין זה], ולכן אין אפשרות לטעון שהיתה כאילו 'הסכמה' מאותם גדולים שלא הביעו דעתם על כך. [ובנוסף, בשנים קודמות, כלל לא הופיע זמן השקיעה בלוח לא"י, וכנ"ל].

מאידך, היו גדולי ישראל רבים שלא שתקו ללוחות, אלא הורו בפירוש כי אין להקל למעשה כהשקיעה המאוחרת שבלוחות. ויש מגדולי ישראל שיש משמם שמועות סותרות מזמנים שונים, וכנראה לא היו הדברים מוחלטים אצלם.

בפרק הבא נביא בעז"ה את הוראות גדולי ישראל וגדולי ירושלים שהורו למעשה להקדים לפני השקיעה שבלוחות.

פרק ו' - הוראות גדולי ישראל וגדולי ירושלים להקדים את השקיעה

במשך השנים נמסרו כמה וכמה הוראות מגדולי ישראל וגדולי ירושלים להקדים את השקיעה לפני הזמן שבלוחות. חשוב להדגיש, כי אין כוונתנו שכל גדולי ישראל שנביא דבריהם להלן, טענו את הטענות שהבאנו, אלא יש מהם שחששו שמא גם בהר יש לקבוע את זמן השקיעה כמו במישור, כהספק של מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל, ויש שחששו לטענה שיש ללכת אחרי השקיעה ה'נראית', ושיש לחוש מזמן שהשמש נסתרת מאחורי ההרים שנחשב כבר בין השמשות. אך עכ"פ לדברי כולם אין להקל כשאחור השקיעה מבוסס על שני העניינים יחד, כפי שהלוחות עושים בירושלים.

ומתחילה נציין שוב את דברי הפוסקים שהבאנו כבר לעיל [בפרק ה'] שכתבו בפירוש כי השקיעה היא בזמן שאין השמש נראית כבר בעיר, [והוא כמה דקות לפני קריאת המוגרב הנקרא שעה 12, שהוא מקביל לזמן השקיעה שבלוחות]. הלא הם מרנא החיד"א זצ"ל, הגאון רבי חיים פלאגי זצ"ל, הגאון ה"בן איש חי" זצ"ל, הגאון ה"כף החיים" זצ"ל, הרב "דברי יוסף" [הג"ר יוסף שוורץ זצ"ל], והרב "זרח השמש" [הג"ר שלום מלכא זצ"ל]. וכן נראה דעת מרן הגאון רבי זליג ראובן בנגיס זצ"ל.

ועתה נציין את דברי מרנן הגאונים שהתייחסו בפירוש לזמן השקיעה שבלוחות, והורו כי יש להקדים את השקיעה.

ראשית, מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל במכתבו להגרימ"ט [וכן ב"אבן האזל" הל' ק"ש], כותב בהחלט כי אין אפשרות לתפוס את החבל מב' קצותיו, ואם בהרים מאחרים את השקיעה אחרי השקיעה במישור, על כרחך בעמקים יש להקדים את השקיעה לפני המישור, ואם נתפוס להקל בעמקים ולא נקדים את השקיעה לפני המישור, ה"ה בהר אין לאחר את השקיעה אחרי המישור, ואם כן השקיעה בירושלים - שבנויה על שני הקולות יחד - אינה נכונה ממה נפשך. [ומה שכתב הגראז"מ זצ"ל בלשון ספק ורק לחומרא, זהו רק באופן שרואים עדיין בפועל את השמש, וכמבואר בדבריו בפירוש].

ובספר "בירור הלכה" [תנינא יו"ד עמ' מ"ב] כתב בשם מרן הגאון ר' צבי פסח פרנק זצ"ל, כי בין השמשות מתחיל 4 דק' לפני השקיעה, [הערה: 4 דק' הוא מלוח הגרימ"ט, ומהלוחות החדשים הוא 5 דק'], ומסיים שם, כי ראוי לברר מתי זמן השקיעה במישור ועל פיו לשפוט אם הגיע זמן בין השמשות. וכן העיד הגרא"י זלזניק זצ"ל במכתב [נדפס בישורון כרך כ"ו עמ' תצ"א] וז"ל: "והגאון רצ"פ פרנק זצ"ל לא התיר לעשות ברית בשמיני באותו יום שנולד הולד מארבע דקות והלאה לפני השקיעה". וכן שמענו מהגאון ר' אלחנן ברלין שליט"א [חתד"נ מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל] כי כשנכנס להתברך אצל מרן הרב פרנק זצ"ל לפני שמחת נישואיו, אמר לו הרב פרנק זצ"ל שידע כי אין לסמוך על שיטת השקיעה של הלוח בירושלים, ויש להקדים את השקיעה בכמה דקות.

וכן מרן הגרש"ז **אויערבאך זצ"ל** אמר וגם כתב בתשובותיו בפירוש כי יש להחמיר ולהחשיב לשקיעה מעת שכבר לא ניתן לראות את השמש, והדברים הובאו ב"מנחת שלמה" [ח"ב סי' ד' אות ל"ו] ובספר "שבות יצחק" [נר שבת פרק י"ז] ובספר "מראה כהן" [עמ' קפ"ה] ובספר "שולחן שלמה" [סי' של"א]. וכן אמר לנו תלמידו הגאון ר' אביגדור נבנצל שליט"א שיש לפרסם שכך היתה הוראת מרן הגרש"ז זצ"ל. וכן הגר"א הורביץ זצ"ל [ארחות רבינו ח"ג עמ' ק"נ] מסר כע"ז מגיסו הגרש"ז זצ"ל, בשם מרן **רבינו שמואל סלנט זצ"ל**. ובקובץ "בית אהרן וישראל" [י"ז ד'] הביא הג"ר בצלאל גלינסקי שליט"א בשם מרן הגרש"ז זצ"ל כי באופן שלא רואים את השמש בפועל, יש לקבוע כהשקיעה המישורית. [ויש שמסרו כי הגרש"ז זצ"ל אמר ל"טהרת המשפחה" להדפיס את זמני הלוח של הרב טוקצינסקי, ויתכן שהוא משום שלא היתה לו בזה הכרעה ברורה וכפי שכתב במכתבו, ובפרט שלא היו אז לוחות נוספים עם זמנים אחרים, וגם באופן כללי מזהירים את בנות ישראל להקדים ברווח (כחצי שעה) לפני השקיעה, אבל באמת בכמה מכתבים הוא הורה **במפורש** להחמיר מחמת כיוסיו השמש, וכן"ל].

ובספר "שבות יצחק" [נר שבת פי"ז] הביא גם בשם מרן הגרי"ש **אלישיב זצ"ל** שיש לחשוש ולהקדים את השקיעה. וכן כתב בספר "חסד לאברהם" בשם הגר"ד מורגנשטרן שליט"א בשם הגריש"א זצ"ל. וכן העיד הגאון ר' מאיר פוזנא שליט"א בהסכמתו ללוח "עיתים לבינה" שמרן הגריש"א זצ"ל אמר לו ברבים, שהוא ספק, ויש להחמיר בזמן השקיעה במישור. ואחרים הביאו בשמו [עיין בלוח "עיתים לבינה" בקונטרס שבסוף הלוח, ובקונטרס "זמן שקיעת החמה" עמ' ל"ד] שהשקיעה היא לפי ראיית השמש בפועל מכמה מקומות גבוהים בעיר, וכנראה הכוונה לכמה מקומות מפוזרים בעיר, מה שלא קיים במציאות בזמן של הלוחות.

והגאון ר' אברהם יעקב זלזניק זצ"ל כתב במכתב [ישורון כרך כ"ו עמ' תצ"א] "מה שדרשתי בזמן פרישה ממלאכה זה לא לענין לכתחילה אלא בדיעבד. סיפרתי

שבשעת מלחמת העולם הראשונה היה בירושלים עניות גדולה ולא היה עצי לבשל והיה רעב גדול, וכשהצליחו הנשים לסדר לחמין היה כבר מאוחר והביאו כולן החמין לתנור, ושאל האופה להגאון הרב ר' יעקב משה חרל"פ זצ"ל עד מתי מותר להכניס את החמין, וענה לו עד שבע דקות לפני השקיעה שבלוח, משמע דהיינו ארבע דקות בגלל שהשקיעה שבלוח היא ברחוב הפסגה, ואילו בעיר גופא השקיעה היא ארבע דקות לפני זה, ושלש דקות הן לתוספת שבת".

וכן מרן הגר"נ קרליץ זצ"ל ב"חוט שני" [נדפס בחלק על הלכות ריבית] פסק די ש לקבוע השקיעה בכל מקום בזמן העלמות השמש. וכן העלה מרן הגר"מ שטרנבוך שליט"א בספרו "מועדים וזמנים" [ח"ב סימן קנ"ד]. וכמו כן מרן הגר"ק זצ"ל, ויבלחט"א הגר"מ שטרנבוך שליט"א, במכתבם משנת תשס"ד [מובא בקונטרס "זמן שקיעת החמה" עמ' ה'] הורו להקדים את השקיעה בירושלים, מפני שההרים מסתירים את השמש דקות ארוכות לפני הזמן שבלוחות. על המכתב חתם גם מרן הגר"פ שיינברג זצ"ל.

וכן מרן הגר"ש וואזנר זצ"ל [שו"ת שבט הלוי ח"ט סי' נ"ה] הורה לשואל לענין העיר "ביתר" שיש לקבוע את זמן השקיעה בזמן העלמות השמש בפועל בעיר, והוא דקות אחדות לפני הזמן שבלוחות.

וגם הגר"מ ברנסדורפר זצ"ל בשו"ת "קנה בושם" [ח"ב סי' ע"ה וע"ו] כתב לחשוש הן לספקו דהגראז"מ זצ"ל שמא אין לאחר את השקיעה בגובה יותר מבמישור, והן להסתרות שמחמת ההרים. ומובא שם גם מכתבו של מרן ה"מנחת יצחק" זצ"ל שהסכים עם דברי הגר"מ ע"ש.

ובקונטרס "לפני שמש" [נדפס ב"ישורון" חלק מ' עמ' קצ"ט] כתב הגר"ש דבליצקי זצ"ל וז"ל: "בירושלים עיה"ק שכפי המציאות שם יש שני אופקים, אופק מצומצם שהם הרי מוצא, ואופק מורחב שהוא הים הגדול, ומי יערב לנו שעכ"פ בדאורייתא לא צריך להחמיר כפי האופק המצומצם, והם רק מביטים בזמנים שבלוח, שכל הזמנים בלוחות הם כפי זמן השקיעה בים, ועושים מלאכה עד אז, ונכנסים בספק בין השמשות ממש חוץ מאשר ביטול תוספת שבת, ומאין באה קלות דעת כזאת".

וכן הגאונים המפורסמים ר' יחזקאל ברטלר זצ"ל ור' יעקב ישראל פוזן זצ"ל לא הסכימו לשיטת הלוחות בירושלים, וכפי שכתב הגר"א פוזן שליט"א במכתבו המופיע בראש הקונטרס.

וכן הגאון ר' מאיר פוזנא שליט"א בעל מח"ס "אור המאיר" כתב בספרו [עמ' קע"ב] שיש להחמיר כמרן הגראז"מ זצ"ל לקבוע את השקיעה בירושלים כבמישור, וכך פרסם בטבלאות הזמנים שלו.

וכן מרנן הגאב"ד וחברי הבד"ץ "העדה החרדית" כתבו במכתבם משנת תשס"ד [מובא בקונטרס "זמן שקיעת החמה"] "בהיות שבהרבה מקומות בירושלים, ובפרט בשכונות החדשות שבסביבות העיר, שקיעת החמה מוקדמת בכמה דקות מהנדפס בלוחות, והוא נוגע להלכות שבת ונדה ולעוד הלכות חמורות, אשר על כן הננו לגלות דעתנו דעת תורה, שעל הקהל להזהר להקדים עצמו זמן רווח לפני השקיעה שבלוחות, כדי לצאת מכל חשש וספק, ולהשומעים ינעם ותבוא עליהם ברכת טוב". על מכתב זה חתמו הגאב"ד הגאון ר' יצחק טוביה וייס זצ"ל, הגאון ר' משה הלברשטאם זצ"ל, הגאון ר' מאיר ברנסדורפר זצ"ל, ויבדלחט"א הגרא"י אולמן שליט"א.

פרק ז' - זמן השקיעה בשאר ערי הארץ

עד השנים האחרונות לא היו לוחות מקומיים לכל עיר ועיר, אלא רק לוחות אזוריים. בשנים האחרונות אכשר דרא, והלוח החשוב והנפוץ "עיתים לבינה" מוציא לאור לוחות מדויקים כמעט לכל עיר וישוב בארץ. ואמנם גם בעבר כבר פורסמו זמנים מדויקים לערים וישובים בארץ, בספר החשוב "זמני הלכה למעשה" של הגאון ר' ידידיה מנת שליט"א.

והנה בספר "זמני הלכה למעשה" [כנראה משיקולים פרקטיים] כתב בכל המקומות את זמן השקיעה לפי השקיעה המישורית, מלבד בירושלים וחיפה [בהם כתב גם את זמן השקיעה לפי גובה העיר], אלא שהוסיף וכתב כי במקומות הגבוהים יש מקום לאחר מעט את השקיעה לפי גובה העיר. וכמו כן לוחות רבים בארץ ובעולם קובעים ומפרסמים את זמן השקיעה בזמן השקיעה המישורית. אבל הלוח "עיתים לבינה", בערים רבות מאחר את השקיעה אחרי זמן השקיעה המישורית, וקובע את זמן השקיעה לפי גובה העיר. [שיעור האיחור משתנה מעיר לעיר, והוא בין דקה לחמש דק' אחרי השקיעה המישורית].

והנה בחלק מערים אלו כנראה ניתן לראות בפועל את השמש עד השקיעה שבלוח. ואמנם גם באותם ערים, לא ניתן לראות את השמש בכל חלקי העיר, ויש לבדוק ולדון בכל מקום ומקום בעיר לגופו. אך ישנם ערים בהם כבר לא רואים בפועל את השמש, ואיחור השקיעה הוא בצירוף 'ניכוי הסתרות', וכפי המודל של הלוחות בירושלים, ולדעת רבים אין זה נכון, אלא יש לקבוע בהם את השקיעה בזמן השקיעה המישורית.

ואמנם ישנם ערים רבות אחרות, בהם גם הלוח הנ"ל מפרסם שקיעה מישורית, ולא מאחר מחמת גובה העיר, מהם ישנם מקומות, כמו ברבים מערי החוף, בהם גובה העיר אינו מאחר את השקיעה באופן משמעותי, ויש מקומות אחרים שאמנם האיחור שע"י הגובה הוא משמעותי יותר, אך אעפ"כ לא איחרו את השקיעה, כיון שבפועל כבר לא ניתן לראות את השמש בעיר, ובהקדמות ללוחות ביארו את הסברות והשיקולים שהיו להם בכל מקום ומקום.

יצוין, כי ברוב הערים שאיחרו בהם את השקיעה, מופיע זמן השקיעה המישורית מידי יום בלוח העליון. [ואמנם בלוח למירון (תשפ"ד) לא מופיע זמן השקיעה

המישורית, והוא בערך 5 דק' לפני זמן השקיעה המופיע בלוח למירון. וכן מה שמופיע בכל הלוחות זמן השקיעה במירון ביום ל"ג בעומר, ומכנים אותה שקיעה 'אסטרונומית', זו היא השקיעה המאוחרת, והשקיעה המישורית מוקדמת בכ-5 דק'.

נפרט בזה את רשימת רוב הערים. הרשימה מתייחסת ללוח הנפוץ "עיתים לבינה" [נכון ללוחות לשנת תשפ"ד].

ברשימה א' מופיעים שמות הערים והישובים בהם מתפרסמת שקיעה מישורית.

ברשימה ב' מופיעים שמות הערים והישובים בהם מתפרסמת שקיעה מאוחרת.

רשימה א' [שקיעה מישורית]:

באר יעקב, בית שאן, בני ברק, הרצליה, חדרה, חולון, טבריה, ירוחם, כפר גדעון, לוד ואחיסמך, מגדל העמק, מגדל, מיצד, מעלה אדומים, מעלה עמוס, נתניה, עוצם, עכו, עפולה, פתח תקוה, קוממיות, קיסריה, קרית אתא, קרית גת, קרית טבעון, קרית שמונה, ראשון לציון, רחובות, רכסים, רמלה, רעננה, תל אביב.

רשימה ב' [שקיעה מאוחרת, בין דקה לחמש דק' אחרי השקיעה המישורית]:

אופקים ותפרח, אור הגנוז ומירון, אלעד, אריאל, אשדוד, אשקלון, באר שבע, בית שמש, ביתר עילית, גבעת זאב, גבע בנימין [אדם], גן יבנה, דימונה, זכרון יעקב, חיפה, חריש, יסודות ובית חלקיה, ירושלים, כרמיאל, מודיעין עילית, מעלות, מצפה רמון, נוף הגליל והר יונה, נחליאל, נתיבות, עמנואל, ערד, קרית יערים, קרית מלאכי, ראש העין, תל ציון.

בעיר צפת מופיעות זו לצד זו השקיעה המישורית, והשקיעה המאוחרת.

